

Geçmişten günümüze insanoğlu birçok baskı, şiddet ve adaletsizlikle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Toplumların hızlı değişen doğası içerisinde insanların yaşamını derinden etkileyen bu mücadele, nihai süreçte insanların sadece insan oldukları düşüncesinden yola çıkılarak insan onurunun korunmasını sağlama ve bazı haklarının olması gerekliliğine yönelik kolektif bir bilinç gelişimini sağlamıştır. Gelişen bu bilinç, 20. yüzyılın en büyük başarılarından biri olan insan hakları düşüncesidir. İnsan hakları, hukuk tarafından güvence altına alınmış olup, bireylerin ve grupların temel özgürlüklerine ve insan onuruna müdahale edilen her türlü eyleme karşı korunmasıdır. İnsan haklarının güvence altına alınması belirli bir hukuk çerçevesinde, devletlerin bireylere karşı belirli bir şekilde hareket etme yükümlülüklerini ortaya koymaktadır. İnsan hakları, insan olmanın bir sonucu olarak her insana gelen içsel haklardır. Antlaşmalar ve diğer hukuk kaynakları genellikle, bireylerin ve grupların insan haklarından yararlanmalarına engel oluşturan eylemlerin ortadan kaldırılmasına hizmet eder. İnsan hakları, tüm insanlara özgü haklardır. Bireyler ile iktidar yapıları (özellikle de devlet) arasındaki ilişkileri tanımlar. İnsan hakları devletin yetkilerini sınırlar ve aynı zamanda devletlerin, tüm insanların insan haklarından yararlanmasını sağlayan bir ortam sağlayarak pozitif önlemler almasını gerektirir. Geçmiş 250 yıllık tarih, böyle bir ortam yaratma mücadelesiyle şekillenmiştir.

İNSAN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN DİNAMİKLER

Birçok düşünür insan hakları fikrinin büyük ölçüde Aydınlanma Dönemi'ne işaret eden bir düşünce ürünü olduğunu ve kökeninde Batılı ve modernist bir yapıyla özdeşleştiğini öne sürmektedir. Ancak insan hakları kavramının yalnızca Aydınlanma Dönemi özelinde ele alınması, bu kavramla ilişkili olan yan anlamların tarihsel perspektiflerinin göz ardı edilmesi ve belli bir döneme indirgenmesi demektir. İnsan onuru ve değeri fikri, tüm insanların belirli bir standarda göre muamele görmesi gerektiği fikri, insanların yaşayabilecekleri insan hakları ihlallerine karşı korunması gerekliliği fikri, diğer insanlara karşı saygı fikri yalnızca Batılı bir entelektüel düşünce sistemi içinde değerlendirilemez. Tarihsel bir perspektifte insan hakları evrensel bir insanlık çerçevesinde, insanın değeri, insan yaşamının kutsallığı, adalet, eşitlik, merhamet, şefkat, sevgi ve çeşitli diğer erdemler ve ahlaki şartlar ile özdeşleştirilebilir. İnsan haklarının, antik çağlardan on sekizinci yüzyıla kadar olan gelişiminde birçok toplumun, kültürün ve bölgenin etkisi olduğu görülmektedir. Dinler ve eski uygarlıklar, insan onurunun anlaşılmasına çok şey katmıştır. Örneğin, tüm büyük dinlerin sahip olduğu kurallar ve gelenekler, insanların bütünlüğünü, değerini ve onurunu ayırım gözetmeksizin korumayı hedeflemiş ve insanların diğer insanlara karşı olan görevlerini ele almada evrensel bir bilgiyi paylaşmıştır. Böylece, Hinduizm, Budizm, Konfüçyüsçülük, İslam ve Hristiyanlıkta ele alınan insanlık onuruna dair kavramlar, insan haklarının kavramsallaştırılmasında (çeşitli aykırı ve uzlaşmaz değerlere rağmen) önem arz etmektedir. Dinin yanı sıra uygarlıklar açısından ise insan haklarının kökeni ilk insan topluluklarıyla birlikte ortaya çıkmış ve günümüze kadar yeni yüklenen anlamları ile varlıklarını sürdürmüştür. Doğal olarak farklı toplumlarda çeşitli anlamların ortaya çıktığı ve bunun da tarih içinde yeni bir yapısal form ve evrensel bir boyut kazandığı görülmektedir. İnsan hakları üzerine gerçekleştirilen birçok çalışma insan haklarının antik çağlardan itibaren oluştuğunu göstermektedir.

İLK ÇAĞ UYGARLIKLARINDA İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ

Sümerler tarafından yazının icadı, İlk Çağ'ın başlangıcı olarak kabul edilmiş ve Mezopotamya Uygarlığı'nı yaratmıştır. İlk Çağ içinde insan haklarının gelişiminde Mezopotamya Uygarlığı'nın yanı sıra Çin, Hint, Eski Yunan ve Roma uygarlıkları önemli katkılar sunmuşlardır. Çin Uygarlığı'nın yaklaşık dört bin yıllık tarihi içerisinde insan haklarının gelişimi üzerine rolü özellikle imparatorların göklerin oğlu olarak nitelendirilmesi ve göklerden aldıkları vekâlet sonucu devleti halkın refahı ve mutluluğu için yönettiği ile ilişkilidir. Hint Uygarlığı içinde özellikle Budist Hint düşüncesinde benimsenen on hak, özgürlük ve sorumluluk ilkeleri, insan haklarının gelişimine sınırlı olsa katkı verdiği söylenebilir. Stoizm felsefi öğretisi insan hakları kavramıyla ilişkili olarak en eski felsefi kaynaklarından biri olarak nitelendirilebilir. İnsan haklarının gelişmesinde Eski Yunan Uygarlığı'nın önemli bir katkısı bulunmaktadır. Eski Yunan içerisinde devlet bireycilik üzerine kurulmamıştır. Gezgin felsefe öğretmenleri diye bilinen sofistler, insanların daha rahat, huzurlu ve mutlu yaşamaları için yeteneklerinin geliştirilmesi gerektiğini söylediler. Bu dönem içerisindeki en önemli düşünürler Sokrates, Platon ve Aristoteles olarak gösterilebilir. Roma Dönemi incelendiğinde ise Erken Roma Dönemi, bir hak kavramından yoksundu. Ancak, MS 6. yüzyılda, İmparator Justinianus, doğal bir hukuk kavramını ortaya koydu.

ORTA ÇAĞ'DA İNSAN HAKLARI

İlk çağlardaki doğal hukukun pozitif hukuka dönüşümü ve hakların geliştirilmesi düşüncesi, doğal hukukun değişen yapısının bir parçası olarak gerçekleşmeye başlamıştır. Orta Çağ'ın siyasi yapısı içerisinde feodal yönetim sistemi etkinliğini sürdürmüştür. Bu sistem, kendi içerisinde belirgin bir kast sistemini barındırmıştır. Feodal beyler, soylular, toprağa bağlı köleler (serfler) ve kilise mensupları en belirgin sınıflar olarak gösterilebilir. Sınıflar arası belirgin farklılık yalnızca siyasi bir düzen içerisinde değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik yaşamda da varlığını sürdürmüştür. Böyle bir düzen içerisinde insan hakları ve özgürlük anlayışı kilisenin sınırları çerçevesinde sınırlanmış ve sadece din adamlarının belirlediği ölçütler geçerli olmuştur. Kilisenin izin vermediği düşünceleri ileri sürmek yasaktır ve buna uymayanlar engizisyon mahkemelerinde yargılanarak ölümle cezalandırılmıştır. Dolayısıyla Orta Çağ'da iki farklı etkin kuvvet olan devlet ve kilise önemli rol oynamıştır. Orta Çağ'da insan haklarının gelişimini etkileyen çok sayıda değişken sayılabilir. Özellikle feodal düzenin bu kadar etkin olduğu Orta Çağ'da ruhani gücü elinde tutanlar (kilise) ile cismani (dünyevi) hususlar/kurallar vb.) güce sahip olanlar (krallar) arasında iktidar mücadeleleri olmuştur. 13. yüzyılla birlikte kralın yetkilerinin daraltılması gerektiği düşüncesi öne çıkmaya başladı. Bu mücadeleler sonrası ortaya çıkan anlaşmalar insan haklarının gelişimine tarihsel olarak önemli katkılar, kazanımlar sağlamıştır. Bu anlaşmalar içinde en önemli olan ise 1215 yılında İngiltere kralının yetkilerini sınırlayan Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Bildirgesi) olarak nitelendirilebilir. Bu bildirmede "Kanuna uygun ve mahkeme kararı olmaksızın hiç kimse tevkif edilemez, hapsedilemez, ülke dışına çıkartılamaz, sürgün edilemez." maddesi yer almıştır. Magna Carta anayasal hukukun ve kuralların başlangıcı olarak kabul edilir.

YENİ ÇAĞ'DA İNSAN HAKLARI

Yeni Çağ'da matbaanın keşfi, insanların hem bilgiye erişimlerini hem de bilginin toplumsal düzeyde yayılmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca matbaanın yanı sıra pusulanın da kullanılmaya başlanması deniz aşırı ülkelere, kıtalara keşiflerin önünü açmıştır. Bu gelişmeler Yeni Çağ'da bireylerin farklı kültürleri tanıyabildiği, bilgiye daha kolay erişebildiği ve birçok farklı kıtalardaki zenginliği Avrupa merkezli olarak aktarabildiği bir dönemdir. Küresel düzeyde yaşanan büyük çapta sosyoekonomik ve teknolojik gelişim hem insanın daha değerli bir varlık olduğunu kanıtlamış hem de ilerleyen süreçte bilimsel gelişimin de temelini oluşturmuştur. Orta Çağ kilise temelli skolastik bir düşünce anlayışı içeren bir dönemi temsil ederken Yeni Çağ hümanistik temelli insanı odak noktasına alan bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde Rönesans ile birlikte hümanistik düşünce anlayışının da temsil ettiği insanın değeri önemli bir şekilde anlaşılmıştır. Böylece Orta Çağ'ın katı din öğretisi, reform hareketiyle yumuşatılmıştır. Martin Luther, Avrupa Hristiyanlığında reformlara öncülük etmiştir. 18. yüzyıl Avrupa'da Aydınlanma Dönemi olarak yaşanmıştır. Aydınlanma Dönemi ile birlikte toplumsal yaşam içerisinde insanın konumu ve değeri insan aklı vurgusu ile açıklanmıştır. Akıl ile vurgulanan doğru bilgiye bilimsel bir süreçte ulaşılmasıdır. Doğru bilgi, aklın, deneyin ve gözlemin bilgisidir. Yaşanan bu gelişmeler beraberinde teknolojik bir gelişmeyi de sağlamıştır. Teknolojik gelişme ile birlikte buharlı makineler icat edilmiş ve üretim sistemi içerisinde buharlı makineler kullanılarak zaman ve maliyet değeri elde edilmiştir. Bu değer elde edilmesinde büyük fabrikalar aktif üretim mekânları olmuştur. Bu dönüşüm ile birlikte ekonomik ve siyasi güçte belirli bir sınıfta toplanmaya başlamış ve insanlar hak ve özgürlüklerini egemen güçlere karşı korumaya başlamışlardır. Artık insanlar, kralların, derebeylerinin, soyluların yasaları yerine, hukuk yasaları çerçevesinde mücadele süreçlerini gerçekleştirmeye başladı. Dolayısıyla dinî bir temelde Tanrı tarafından görevlendirildiği düşünülen kral ve yöneticiler yerine, seçimle iş başına gelen yöneticiler istenmeye başlanmıştır. Sonuç olarak insan hakları düşüncesi, hukuk yasaları arasında önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. İnsan hakları kavramının pozitif hukuka geçiş süreci bu çağ içerisinde olgunlaşmıştır. Bu dönemin düşünce anlayışına katkı sunan Montesquieu, Roterdamlı Erasmus, Thomas Hobbes, J. J. Rousseau ve John Locke gibi düşünürlerin ortaya koyduğu fikirler, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasına ve devlet otoritesinin sınırlanmasına yönelik belirli düşünce modelleri önermişlerdir. Bu dönemde insanların doğduğu andan itibaren belirli hak ve özgürlüklere sahip olduğu ve bunların belirli kişilere ve yönetimlere devredilemeyeceği düşüncesi önem kazanmaya başlamıştır. Aydınlanma Dönemi insan haklarının gelişimi açısından kritik bir çağdır. İnsan hak ve özgürlükleri düşüncesine ve bu düşünce çerçevesinde eşitlik ilkesi hakkında önemli katkılar ortaya koyan düşünür Jean-Jacques Rousseau'dur. Rousseau'nun vurguladığı düşünce anlayışı çerçevesi siyasi toplum, bireylerin iradesine dayanan ve her bireyin eşit hak ve yükümlülükler sahip olduğu bir toplum olarak tasavvur edilmiştir. Bu eşitlik çerçevesinde yaratılan toplum karşılıklı bir bağımlılık içerisinde özgürlüğü ortaya çıkarmakta ancak bireysel iradede öte genel iradenin yönetimi önem kazanmaktadır. Genel irade olarak ifade edilen devlet ve toplum arasındaki sözleşme sözsüz ve yazısızdır. Devlet bu süreçte bireylere yönelik özgürlüğü ve eşitliği temin edebilir veya güvence altına alabilir. Devletin görevi insanların haklarını sağlamak ve korumaktır. Özellikle de temel hak olan yaşama hakkının güvence altına alınabilmesi için insanlar kendiliğinden böyle bir sözleşme yapma yoluna gitmişlerdir. Rousseau, insanların yaptığı bu sözleşmeyi "toplum sözleşmesi" olarak ifade etmektedir. Toplum sözleşmesi fikri, insan hakları

düşüncesinin Avrupa ve Amerika'da gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir. 1776 yılında kabul edilen Temel Haklar Virginia Bildirgesi on altı maddeden oluşmaktadır. Bu bildirgenin 1. maddesi, insanların doğuştan özgür ve bağımsız olduğunu, 2. maddesi ise bütün gücün halkta toplandığını ve halktan kaynaklandığını belirtmektedir. Ayrıca bu bildirge kişi güvenliği, ifade özgürlüğü, vicdan özgürlüğü ve mülkiyet hakkı gibi temel hakları da içermektedir. 1789 yılında Fransa'da kabul edilen İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi, insan haklarının gelişimine büyük bir katkı sunmuştur. Beyanname, Aydınlanma Dönemi'nin temel düşünce anlayışı olan hümanizm düşüncesi doğrultusunda, insanın bir amaca sahip olmasını ve değer görmesini hedeflemiştir. İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi daha sonra çok sayıda devletin anayasasına ve uluslararası hukuk işlemine kaynaklık etmiştir. Bu gelişmeler sonucunda insanların temel hakları olan yaşama hakkı, özel yaşamın gizliliği, eğitim hakkı, sağlık hakkı, düşünce, kanaat ve fikirlerini bildirme hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı, seyahat özgürlüğü gibi hakların ortaya çıkmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Böylece insan haklarının gelişmesi hızlanmış ve günümüze kadar artan bir ilerleme ile ulaşmıştır.

GİRİŞ

İnsan haklarının tarihsel gelişim süreci insan ihtiyaçları ekseninde canlılığını sürdürmektedir. Hak kavramının olduğu yerde sorumluluk ve ihtiyaç kavramları da bulunur. Yani insan haklarından söz ederken insanların sorumluluklarından ve ihtiyaçlarından da bahsetmek gerekir. Günümüzde çoğu devlet/hükümet, uluslararası destekli büyük organizasyonlar ve sivil toplum örgütleri sosyal politika çıktılarının oluşturulmasına katkı verirken mutlaka hitap ettikleri kesimlerin ihtiyaçlarına odaklı hareket etmektedir. İhtiyacı olan bireyin sorununu sosyal politika kanalıyla çözebilirler ki insan ihtiyaçları karşılanmış olsun. Böylelikle insan haklarını gözeten politik uygulamalara söz konusu kurumlar ve oluşumlar taraf olabilsinler. Öte yandan sosyal güvenlik, sosyal refah, sosyal adalet gibi politika kulvarında dillere pelesenk olan çoğu kavramında amacına ulaşabilmesi temel insan ihtiyaçlarının karşılanabilmesine bağlıdır. Özellikle sosyal adaletin vazgeçilmez bir parçası olan hak ve ihtiyaç kavramları insan yaşamının temel gerekliliğidir. O zaman şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki hak ve ihtiyaç kavramları arasında önemli bağlantılar bulunur. İnsan ihtiyaçlarını tek başına ele almak eksik yönleri mutlaka doğurur. İnsan ihtiyaçları ve insan haklarını birlikte ele almak ise insan yaşamına pek çok öncelik katar. Hak olan bir konu her zaman ihtiyaç olamayabilir ancak ihtiyaç olan bir konu aynı zamanda insani bir hakkı da içerir. İnsan zorunlu ihtiyaçlarının eksikliğini tecrübe eder ise hayati riskler taşır çünkü insan kendine has ihtiyaçları ile birlikte dünyaya gelmiştir. Dahası sosyal, ekonomik, psikolojik ve kültürel pek çok ihtiyacın da karşılanamaması durumu insanın insan onuruna yakışan bir hayat sürmesini engeller. Bu nedenle ihtiyaçlar karşılanırken, insan hakkının gereği olarak, o ihtiyacın insan yaşamındaki önemi, aciliyeti ve etkisi göz önüne alınır.

İHTİYAÇLAR

İnsanın yaşamdan aldığı doyumun sadece belli bir alandaki beklentilerine yönelik değerlendirilmesi pek doğru bir algı olmayabilir. Bu bakış açısı yerine insanın genel olarak tüm yaşantısını kapsayan fiziksel ve sosyal boyutlardaki ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik konuların irdelenmesi daha doğru bir anlayış olacaktır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde "gereksinim, güçlü istek ve yokluk" şeklinde tanımlanan ihtiyaç kavramı, insanın doğasında bulunan bir bileşenin eksikliğinin hissedilmesi ile ortaya çıkar. Sosyal hizmet sözlüğünde ise ihtiyaç;

- Hayatta kalmak için fiziksel,
- Psikolojik,
- Ekonomik,
- Kültürel ve sosyal gereklilikleri sağlama,
- İyi olma,
- Bir eksikliği gidererek yerine getirmedir.

İhtiyaç türleri normatif ve algılanan ihtiyaçlar olabileceği gibi ifade edilen ve göreceli ihtiyaçları da içerir. Bu açıklama aslında her insanın kendine özgü ihtiyaçlarının farklılık gösterdiğini vurgular. Varlığından fayda sağlanan biyolojik, ekonomik, psikolojik, fiziksel ve sosyal örüntülerin tümünü ihtiyaç kavramı ile ifade ederiz.

MASLOW'UN İHTİYAÇLAR HİYERARŞİSİ

Maslow'a göre insan, yaşamında bazı hedefler belirler ve bu hedeflere ulaşabilmek için gayret sarf eder. Hedefleri doğrultusunda insan yaşamını biçimlendirir. Hedeflerini gerçekleştirerek adım adım ilerleyen insan en son aşamada kendini gerçekleştirir. İnsanın kendini gerçekleştirmesi belli bir hiyerarşi içerisinde yaşama dair belirlenen hedeflerin ve bu hedeflere ulaşılması için gerek duyulan ihtiyaçların karşılanması anlamına gelir. Bu noktada ihtiyaç yaşamın her anında insanın karşılanması gereken bir olgu olarak ortaya çıkar. İnsanların ihtiyaçları sınıflandırılmış ve bir üst seviyeye geçilmesinin ancak bir alt basamaktaki ihtiyaçların yeterli seviyede karşılanmasıyla olabileceği yani bireyin kendini gerçekleştirmesinin hiyerarşi içerisindeki seviyelerin tamamlanmasıyla sağlanacağı anlatılmaktadır.

İhtiyaçların Sınıflandırılması

Fizyolojik ihtiyaçlar; birinci ve en temel basamaktır. Yeme, içme, nefes alma, barınma gibi ihtiyaçlar, fizyolojik ihtiyaçlardır. Her bir birey için doğumla başlayıp yaşamın sonuna kadar karşılanması gereken öncül ihtiyaçlardır. Günümüzde ülkelerin vatandaşlarına yönelik hazırladığı açlık ve yoksulluk sınırına ilişkin çalışmalar fizyolojik ihtiyaçların karşılanması için hazırlanır. Genel itibarı ile de bu ihtiyaçlar finansal yeterlilik ile ilgilidir. Fizyolojik ihtiyaçlar karşılanamadığında yoksunluğu insanı

tüketir. İnsanın yaşama dair beklentileri sosyal çevre ve dış faktörlere göre değişse de fizyolojik ihtiyaçlar belli ölçülerde karşılanmak zorundadır. Güvenlik ihtiyaçları; karşılanamayan bir insanın aitlik, sevgi, saygı/değer, kendini gerçekleştirme gibi ihtiyaçları önceliği olmayacak, ortaya çıkmayacaktır. Güvenlik riski ile karşı karşıya kalan bir insanın en önemli gündemi o riskin ortadan kalkması ve normal bir yaşam sürdürebilme ihtiyacının karşılanmasıdır. Ait olma ve sevgi ihtiyaçları; diğer insanlarla duygusal ve sosyal yakınlık kurma isteği duyan bireylerin karşılamak için çaba sarf ettiği ihtiyaçlardır. Başkaları ile iletişim ve ilişki kurmak, diğerleri tarafından kabul edilmek, farklı insanların yer aldığı sosyal bir gruba ya da örgüte aidiyet hissetmek; insanların kabul görüp sevgi gösterebileceği ortamlara girmesini kolaylaştırır. Saygınlık/değer ihtiyaçları; fizyolojik, güvenlik, ait olma ve sevgi ihtiyaçlarını karşılayan bireyler için bir öncelik hâlini almaktadır. Değer ihtiyacı, bireyin benliği ile ilgili üstün ve doğru bir değerlendirme isteğinin yanında başka insanların da onu değerli birisi olarak algılama ihtiyacını içerir. Prestij, başarı, yeterli olmak ve başkalarıyla benimsenip tanınmak temel ihtiyaçlarını karşılayan, güvenlik hususunda kaygı yaşamayan her insanın arzulanabileceği bir durumdur. Kendini gerçekleştirme ihtiyacı; kişisel tatmin ve bireyin potansiyelini ortaya çıkarma hissiyatı ile doğrudan bağlantılıdır. Kendini gerçekleştirme, insanın kendine olan saygısını güçlendirir ve bireylerin kendi yetenekleri doğrultusunda bir yaşam sürmesini sağlar. Kendini gerçekleştirebilen insan; aslında kendi doğasına sadık kalmış, özünde mükemmelliğe ulaşmak için devamlı gelişimi takip edebilmiş insandır. Yaşamında bu son aşamaya ulaşan insan diğer bütün ihtiyaçlarını ve temel gereksinimlerini gidermiştir.

Genel Hatları İle İhtiyaçların Ortak Özelliği

Genel hatları ile insan ihtiyaçlarının ortak özellikleri bulunur. İnsan ihtiyaçlarının ortak özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- İhtiyaçların sonsuz olduğu söylenebilir.
- Bireysel ve toplumsal özelliklere göre ihtiyaçların tanımı, niteliği ve niceliği değişmektedir.
- Genel itibarı ile zorunlu ihtiyaçların şiddeti zorunlu olmayanlara göre daha yüksektir.
- İhtiyaçlar ve ihtiyaçların karşılanması için kullanılan araçlar uygun koşullarda birbirlerinin yerine ikame edilebilirler.
- Bazı İhtiyaçların yoğunluğu karşılandıkça o ihtiyaca olan ilgi de azalmaktadır.
- Başlangıçta zorunlu olmayan bir ihtiyaç düzenli olarak tatmin edildikçe, o ihtiyaca insan bağlanır ve o ihtiyacı karşılama isteğine duyulan şiddet artar.
- Ayrıca her insan diğer insanların ihtiyaçlarının karşılanması veya karşılanmaması ile ilgilidir.
- İhtiyaçları karşılanmayan kişiler zarar görme riski altındadır.
- İhtiyaçlar insan merkezli bakış açısı ile şekillenir.

İHTİYAÇLAR VE İNSAN HAKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Devletler, hükümetler, politikalar, insanlar, müracaatçılar, sosyal hizmet uzmanlarını sorun çözme becerileri ile tanırlar. Sosyal hizmet uzmanlarının sorun çözme becerileri ile tanınması hem hak savunuculuğu hem de insan ihtiyaçlarının giderilmesi için verdiği emek yoğun mücadelenin eseridir. Sosyal hizmet uzmanları hak savunuculuğu ve en azından temel insan ihtiyaçlarının karşılanması için sürekli çalışır. Eğer bir günlüğüne ihtiyaç ve hak kavramları sosyal hizmet uzmanının hayatından çıkmışsa biliniz ki o profesyonel tatildedir. Sosyal hizmet uzmanları bile müracaatçıların, ailelerin, grupların, kurumların, hizmet sağlayan sistemlerin ve tüm toplumun psikososyal esenliğini değerlendirmeye ihtiyaç duyarlar. Sosyal hizmet uzmanları insanların karşılanması gereken ihtiyaçlarını, daha fazla kaynağa ihtiyaç duyarak, ihtiyaç analizine dayanarak, daha fazla sosyal hizmet uzmanı ile iletişim kurarak karşılamaya çalışır. İhtiyaç ve hak arasındaki ilişkiyi açıklarken temel olarak belirli bir amaca ulaşmak için gereken bir araç hakkında konuşuruz. İhtiyaç duyduğumuzda istediğimiz şeyin gerçekleşmesi için başka bir durumun varlığının gerekli olduğunu ifade ederiz. Yazmak için kaleme, yaşamak için yemeğe ve suya, hastalığı tedavi etmek için ilaca, bir yere gitmek için arabaya, rahatlamak için müzik dinlemeye ihtiyacımız olabilir. Bizim bütün bu ihtiyaçlarımız aslında arzu ettiğimiz duruma ulaşmak için önemli araçlardır. Sosyal hizmet uzmanları ihtiyaç bildiriminde bulduklarında aynı zamanda hak talebinde de bulunurlar. Bir çocuğun özel eğitim programına ihtiyacı olduğunu vurguladığımızda aslında çocuğun eğitim hakkına yönelik konuşuyoruz. Yaşlı bir müracaatçının bakım evine ihtiyacı olduğunu belirlediğimizde barınma, sağlık hizmeti alma ve güvenlik hakkına yönelik varsayımında bulunuruz. Hakların mı ihtiyaçların temeli olduğu yoksa ihtiyaçların mı hakların temeli olduğu gibi konuları tartışmak pek gerekli değildir. Hakların farklı bir bakış açısıyla aslında ihtiyaçlar mı olduğu düşünmek te önemsizdir. Hak savunucuları, insanların hakları için savaşıyor. Hakları ihtiyaçlar açısından savunanlar insanların ihtiyaçları üzerine yoğunlaşıyor. Önemli olan durumu düzeltmek, bir zarar söz konusu olmadan önce insanın sorununu çözmektir.

KUŞAKLAR ARASI İNSAN HAKLARI VE SOSYAL HİZMET BAĞINTISI

İnsan hakları literatürü incelendiğinde ulusal ve uluslararası boyutta pek çok ayrıma tabi tutulduğu anlaşılır. Yurttaşlık hakları, koruyucu haklar, gerçek haklar, katılım hakları, klasik haklar gibi birbirinden farklı sınıflandırmalar ile karşılaşabileceğimiz gibi en çok kabul gören yaygın kullanım ise kuşaklar arası sınıflandırmadır. Kuşaklar arası insan hakları sınıflandırması birinci kuşak haklar

(klasik haklar), ikinci kuşak haklar (sosyal haklar) ve üçüncü kuşak hakları (dayanışma hakları) içerir.

Birinci Kuşak Haklar

Genelde diğer adı klasik haklar biçiminde açıklanan birinci kuşak hakların temel özelliği, bireyi korumaya yönelik haklar ile ilgili olmasıdır. Birinci kuşak haklar insana; üçüncü kişilerin, toplumun ve devletin dokunamayacağı özel bir alan sağlar. İnsan bu özel alanında bağımsız eylemlerini yürütür. Bu yönüyle devleti sınırlandıran haklar olarak da kabul gören birinci kuşak haklar sayesinde, devlet insanın özel alanına giremez. İnsanın bağımsız eylem yürütmesi demek ise kendi özel alanında kendisine ve başkalarına zarar vermeden, diğerlerinin haklarını çiğnemenin dilediğini yapmasıdır. Yaşama ve özgürlük hakkı, birey olarak tanınma hakkı, adil yargılanma hakkı, mahremiyet hakkı, işkence yasağı ve kölelik yasağı, vatandaşlık hakkı, mülkiyet hakkı, seyahat özgürlüğü gibi haklar birinci kuşak haklar arasındadır. Genellikle çoğu politikacı ya da sivil toplum örgütü; hükümetin medeni ve siyasal hakları nasıl kötüye kullandığı üzerine atıfta bulunurken, bu durumları önleme yeterliliğini de tartışır. Bu nedenle insan hakları uzmanı terimi gibi ifadeler, sosyal hizmet uzmanları gibi insan hakları alanında çalışan profesyoneller tarafından kullanıldığında birinci kuşak insan haklarının korunması için mücadele eden insanların imajını ortaya koyar. Birinci kuşak insan hakları sosyal hizmet uygulamasının önemli bir alanıdır. Aynı zamanda sosyal hizmet uzmanının da savunuculuk rolleri ile yakından ilgilidir. Sosyal hizmet uzmanları siyasi tutuklular, yargısız infazlar, sınır dışı edilen mülteciler, sendikaların ve politik muhalefetin bastırılması, kolluk kuvvetleri tarafından sivil protestolara orantısız güç kullanılması vb. konulara taraftır. Ancak sosyal hizmette bu konular insan hakları alanındaki çalışmaların yalnızca azınlıktaki kısmıdır. İkinci ve üçüncü kuşak hakların kapsadığı alanlar, tüm sosyal hizmet uzmanlarının insan hakları işi olarak daha etkili bir şekilde ele alınır.

İkinci Kuşak Haklar

İkinci kuşak hakların diğer tanımlaması ekonomik, sosyal ve kültürel haklardır. İkinci kuşak hakların doğuşunun temelinde Sanayi Devrimi yatmaktadır. Sanayi Devrimi'nin yarattığı ekonomik ve sosyal dönüşüm sınıflar arasında çok derin eşitsizlikler yaratmıştır. Özellikle işçi sınıfı ortaya çıkan eşitsizliklere ve hak ihlallerine çok fazla tepki gösterip eylemlerde bulunmuştur. Sosyal güvenlik, dinlenme, eğitim, grev ve toplu sözleşme, çalışma ve adil gelir gibi haklar ikinci kuşak haklar arasında yer almaktadır. Kamu refah düzeninde insan hakları alanında çalışan profesyoneller ve sosyal hizmet uzmanlarının büyük bir kısmı, neredeyse her gün yoksullukla mücadele eden ve çok düşük gelire sahip olan insanlarla ilgilenmektedir. Yeterli ve adil bir gelire sahip olarak yaşam standartlarını koruma, gelirin güvence altında alınması gibi konular sosyal hizmet uzmanlarının uygulamalarında merkezi konumdadır. Benzer şekilde evsiz ya da bakıma muhtaç müracaatçı grupları içinde barınma hakkı sosyal hizmet uzmanları için temel ilkedir. Yaşlılar, engelliler, kadınlar, sığınmacılar, çocuklar için nitelikli hizmetlerin tasarlanması ve sunulmasında sosyal hizmet uzmanları sorumluluk alır. Ayrıca sağlık hizmetlerinin daha insancıl biçimde müracaatçılara iletilmesinde de sosyal hizmet uzmanlarının bir takım görevleri bulunur. Hastaneler, sağlık merkezleri ve kliniklerdeki sosyal hizmet uzmanları için sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanma hakkı büyük önem taşır. Sosyal hizmet uzmanları eğitim alanında çocuklar ve gençler ile çalışırken okul sosyal hizmeti uygulamalarını gündeme getirirler. İstihdam piyasasına yaş, cinsiyet, engellilik, ırk, etnik köken, cinsel yönelim, coğrafi konum gibi yönlerden erişimi kısıtlı olan insanlar için de mücadele verir.

Üçüncü Kuşak Haklar

Diğer adı dayanışma hakları olan üçüncü kuşak haklar; aslında toplum hâlinde ve bir arada yaşam anlayışını yansıtır. Diğer kuşak haklardan farkı; insanın ihtiyaç duyduğu dayanışma ortamını hazırlamasıdır. Üçüncü kuşak haklar, hümanist bir toplum yaşamı ve birlikteliğinin tasvirini sağlar. Hem insanlara, hem topluma hem de devlete aittir. Üçüncü kuşak hakların uygulanabilmesi için tek başına devletin müdahalesi yeterli değildir. Toplumda yaşayan tüm insanların bu hakların gelişmesi için etkin biçimde çaba göstermesi gereklidir. Herkesin insanlığın ortak mal varlığından yararlanma hakkı, barış hakkı, toplumların kendi kaderini tayin hakkı gibi haklar üçüncü kuşak haklardandır. Diğer kültürlerden ve özellikle de Konfüçyüs geleneğinden etkilenen Asya ülkelerinden gelen profesyoneller bu kültürlerde üçüncü kuşak hakların temel öneme sahip olduğunu ve en azından bazı durumlarda birinci ya da ikinci kuşak haklardan önce geleceğini iddia etmişlerdir. Bazı durumlarda ise sosyal hizmet uzmanlarının müdahaleleri; birinci, ikinci ve üçüncü kuşak hakların hepsini kapsayacak şekilde ortaya çıkar. Konfüçyüs geleneği; sosyal uyumu, dayanışmayı ve daha geniş bir toplumsal birime ait olan insanın o toplum içinde kendini gerçekleştirebileceğini savunduğu için üçüncü kuşak hakların özel bir önem taşıdığını da düşünür. Bazı toplumlarda kolektif algının değersizleşmesi, sosyal uyum ve dayanışmanın kaybolması intihar ve suç gibi olguların yükselmesine neden olmaktadır. Bu olgulara müdahalede de sosyal hizmet uzmanlarının hayati mesleki becerileri söz konusudur. Üçüncü kuşak haklar bir topluluğa ait olan ve kolektif bir bağlamı bulunan haklarla ilgili olduğu için sosyal hizmetin örgüt, topluluk ve toplumla çalışma yöntemine referans sağlar. Aynı zamanda üçüncü kuşak haklar kalkınma ile de ilgili olduğu için ekonomik gelişmenin ve küreselleşmenin zaman zaman insan haklarını ihlal ettiğini de ifade etmektedir. Sosyal hizmetin gündemindeki sıcaklığını her zaman

koruyan kendi kaderini tayin hakkı ve yakın zamanda bilimsel tartışma zemini hazırlanan yeşil sosyal hizmet gibi konular da üçüncü kuşak haklar ile bağlantılıdır.

GİRİŞ

Sosyal hizmet, bireylerin insan haklarını dikkate alan bir meslektir. Bu bölümün en temel amacı, sosyal hizmet alanında çalışanlara insan haklarının hukuki boyutunu öğretmek ve bireylerin sahip olduğu hakların uluslararası insan hakları belgelerinde düzenleniş şeklini göstermektir. Bu amaçları biraz daha açmak gerekirse; • İnsan haklarının uluslararasılaşması hakkında bilgi vermek, • Uluslararası insan hakları belgelerinin farklı tasnif şekillerini açıklamak, • Evrensel düzeyde tüm dünyada geçerli olan insan hakları belgeleri hakkında bilinç oluşturmak, • Birleşmiş Milletler örgütü bünyesinde devletler tarafından kabul edilen insan hakları belgelerinin içeriğini anlatmak, • Avrupa coğrafyasında kabul edilen insan hakları belgelerinin temel özelliklerini göstermek, • Amerika kıtasında benimsenen insan hakları belgelerinin içeriği hakkında bilgi vermek, • Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı ile tanınan ve korunan haklar konusunda açıklamalarda bulunmak. İnsanların doğuştan birtakım haklara sahip oldukları kabul edilmektedir. Bu hakların zamanla devletlerin anayasalarında ve diğer hukuk mevzuatlarında tanınması ve korunmaya başlamasıyla birlikte insan haklarının da hukukileşme süreci başlamıştır. Bu durum ulusal insan hakları hukukunun yanı sıra uluslararası insan hakları hukukunun da oluşmasını sağlamıştır. Uluslararası alanda insan hakları belgelerini doğuran önemli nedenlerden biri de dünyanın neresinde olursa olsun her bireyin hiçbir ayırım gözetmeksizin temel hak ve hürriyetlere sahip olduğuna ilişkin kanıdır.

İNSAN HAKLARININ HUKUKİ BOYUTU

Bireyler sahip oldukları haklarını devletlerin yaptıkları düzenlemeler aracılığıyla yasal yollardan da garanti altına almıştır. Dolayısıyla insan haklarının hem ulusal hem de uluslararası düzlemde hukukileşmesi süreci, insan hakları hukukunun da oluşmasına yol açmıştır. İnsan haklarının ulusal düzeyde en üst hukuk normları olarak kabul edilen anayasalarda tanınması ve koruma altına alınmasıyla birlikte bu haklar, “temel hak ve hürriyetler” olarak da ifade edilmeye başlanmıştır. Devam eden dönemde önce Sanayi Devrimi’nin yarattığı sosyal ve ekonomik ortamın ve sonrasında ortaya çıkan sosyalist ideolojinin de etkisiyle ekonomik, sosyal ve kültürler hakları da anayasalarda tanınmış ve koruma altına alınmaya başlanmıştır. Kişi hak ve hürriyetleri ile ekonomik, sosyal ve kültürel hakların sistemli bir şekilde ulusal düzeyde hukuksallaşması ise 20. yüzyılın başlarından itibaren. İnsan hakları devletlerin ulusal düzenlemeleriyle iç hukuklarda tanınıp, korunmaya başlanmakla birlikte devletler, uluslararası düzeyde de insan haklarını konu alan hukuksal düzenlemeler yapmaya başlamıştır. İnsan haklarının uluslararasılaşması olarak ifade edilebilecek bu durum, konunun devletlerin sadece iç işlerini ilgilendiren bir nitelik taşımadığının da göstergesidir.

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI BELGELERİNİN SINIFLANDIRILMASI

İnsan haklarının uluslararasılaşmasıyla birlikte temel hak ve hürriyetleri uluslararası boyutta tanıyan ve koruma altına alan pek çok belge de devletler tarafından kabul edilmeye başlanmıştır. Uluslararası insan hakları belgelerini farklı kriterlere göre tasnif etmek mümkündür. Bu kriterler; “kapsama alanı”, “içerdiği hak türleri” ve “bağlayıcılık ve denetim mekanizmaları” şeklinde ayrıştırılabilir. Kapsama alanı bakımından II. Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası barış ve güvenliği korumayı ve temel insan hak ve özgürlüklerine karşı saygıyı teşvik etmeyi amaç edinen Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında kabul edilen belgeler, evrensel nitelikte belgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. BM dışında Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ - ILO) tarafından çalışma hayatına ilişkin kabul edilen belgeler de evrensel ölçekte uygulanmak istenen belgelerdir. Öte yandan bazı belgeler ise kapsama alanları bakımından sadece dünyanın belli bir bölgesinde yaşayan bireylerin haklarını ele alacak şekilde kabul edilmiştir. Bu belgelerin de, insan haklarının uluslararasılaşması bakımından önemi büyüktür. Bölgesel uluslararası örgütler tarafından kabul edilen bu düzenlemeler aslında evrensel düzenlemelerin de tamamlayıcısı niteliğindedir. İçerdiği hak türleri bakımından ise uluslararası insan hakları belgeleri, belli bireyleri veya belli bir alanı\alanları ilgilendiren haklar manzumesi şeklinde ya da çok çeşitli hakları içerisinde barındırabilen belgeler olarak da düzenlenebilmektedir. Çocuk Hakları Beyannamesi (1924), Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951), Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Her Türünün Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi bu düzenlemelere örnektir. Bağlayıcılık ve denetim mekanizmaları bakımından ise uluslararası düzeyde devletler tarafından kabul edilen belgeleri “bağlayıcı” olan veya “tavsiye” niteliğinde olan belgeler olarak tasnif edebiliriz. “

Sözleşme”, “anlaşma” veya “antlaşma”, “şart” adı altında kabul edilen insan hakları belgeleri, uluslararası hukuk bakımından bağlayıcı olmakta ve dolayısıyla devletler, bu belgelerde yer alan hakları tanıma ve koruma konusunda yükümlülükler yüklenmektedir. Bu duruma karşın, “bildiri” veya “beyanname” adı altında kabul edilen insan hakları belgelerinin ise hukuk tekniği açısından tavsiye niteliğinde olduğu görülmektedir. Denetim mekanizmaları açısından da ortaya çıkan belgelerin bağlayıcı olmaları ile tavsiye niteliği taşımaları arasında bir fark bulunmaktadır. Bağlayıcı olan insan hakları belgeleri, taraf olan devletlerin ülkesinde yükümlülüklerine uygun hareket edilip edilmediğinin kontrol edilmesini sağlayan farklı denetim mekanizmaları öngörebilmektedir.

EVRENSEL İNSAN HAKLARI BELGELERİ

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

10 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen Bildirge, yukarıda da ifade edildiği gibi bağlayıcı gücü olmamakla birlikte daha sonra ortaya çıkan temel hak ve hürriyetlerle ilgili ulusal ve uluslararası düzenlemelere kaynaklık etmesi bakımından önemlidir. Otuz maddeden oluşan bildirgenin ön sözünde temel hak ve hürriyetlere saygının geliştirilmesinde gerek üye devletlerin gerekse üye devletlerde yaşayan halkların bildirgedeki hakları tanımalarının ve uygulamasının önemi vurgulanmaktadır. Bildirgede yer alan hakların içeriğine bakıldığında; Birinci Kuşak Haklar olarak ifade edilen Kişisel ve Siyasal Haklar, İkinci Kuşak Haklar olarak ifade edilen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların düzenlendiği görülmektedir. Öte yandan çevre hakkı, barış hakkı, self-determinasyon hakkı, gelişme hakkı gibi Üçüncü Kuşak Haklar, bildirgenin kabul edildiği dönem itibarıyla henüz olgunlaşmadığından maddeler arasında yer bulmamıştır. Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi BM Genel Kurulu’nun 16 Aralık 1966 tarihinde kabul ettiği Sözleşme, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, hukuki niteliği bakımından İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde yer alan kişisel ve siyasal hakları koruma altına almakta ve sözleşmeye taraf olan devletlere bu hakları ülkelerinde sağlama ve saygıyı gösterme yükümlülüğü getirmektedir. Sözleşmede, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde bulunmayan bazı haklar da yer almıştır. Bu haklar: “halkların self-determinasyon hakkı ve doğal kaynaklardan özgürce yararlanma hakkı”; “çocuk hakları” ile “azınlık hakları” gibi haklardır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi BM Genel Kurulu, Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’ni kabul ettiği tarih olan 16 Aralık 1966 tarihinde Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’ni de kabul etmiş ve 3 Ocak 1976 tarihinde sözleşme yürürlüğe girmiştir. Her iki sözleşmenin hazırlanış ve Genel Kurul’da kabul ediliş tarihleri aynı olduğundan ve birbirini tamamlayıcı nitelik taşıdığından bu sözleşmeler, ikiz sözleşmeler olarak da ifade edilmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere bu Sözleşme, İkinci Kuşak Haklar arasında yer alan hak ve hürriyetlere ilişkin düzenlemeler getirmiştir. Ancak, Sözleşme’de engelli ve yaşlılar gibi özel ilgi gerektiren bireylerle ilgili düzenlemelerin yer almaması da bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

BÖLGESEL İNSAN HAKLARI BELGELERİ

Bölgesel insan hakları belgeleri, evrensel düzenlemeleri de tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Özellikle Avrupa, Amerika ve Afrika kıtalarındaki bölgesel örgütler, bölgesel insan hakları belgelerinin hazırlanmasında ve bölge devletleri tarafından kabul edilmesinde önemli rol oynamaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Avrupa Konseyi, 4 Kasım 1950 tarihinde resmî adı İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Korumaya İlişkin Sözleşme olan ve insanlar arasında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) olarak bilinen sözleşmeyi kabul etmiştir. Sözleşme hazırlanırken İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi temel alınmıştır. Böylece, Avrupa genelinde temel hak ve hürriyetlerin tanınması ve korunması ulusal düzeyden, uluslararası düzeye taşınmış ve bireylerin hakları uluslararası hukuk bakımından da koruma altına alınmıştır. Sözleşmenin kabul edilmesini takip eden yıllarda, Avrupa Konseyi Sözleşme’de bireylere tanınan hakları genişleten bazı ek protokoller benimsemiştir. AİHS içerdiği hakların geneli bakımından Birinci Kuşak Haklar olarak kabul edilen kişisel ve siyasal haklara yer vermektedir. AİHS’de öncelikle kişisel ve siyasal haklar düzenlenmesine rağmen, sınırlı da olsa İkinci Kuşak Haklar arasında yer alan birtakım hakların da hem Sözleşme’de hem de sonrasında kabul edilen bazı Protokollerde yer aldığı görülmektedir. Sözleşme’de yer alan haklara ilişkin denetim mekanizması, 1998 yılına kadar Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Divanı şeklinde ikili bir yapıyken, 11 numaralı Protokolün yürürlüğe girmesiyle birlikte iki organın yerini alan ve sürekli görev yapacak olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kurulmuştur. Türkiye açısından AİHS’ni değerlendirdiğimizde, Türkiye bu sözleşmeyi 1954 yılında onaylamış ve Komisyon’a yapılacak bireysel başvuru hakkını 1987 yılında ve Avrupa İnsan Hakları Divanı’nın yargı yetkisini ise 1989 yılında kabul etmiştir. Avrupa Sosyal Şartı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ağırlıklı olarak kişisel ve siyasal haklara yer verilirken, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların Sözleşme’de yer almaması önemli bir eksiklik olarak görülmüştür. Avrupa Konseyi, bu eksikliği görerek 18 Ekim 1961 tarihinde Avrupa Sosyal Şartı’nı kabul etmiştir. 1996 yılında ise, UÇÖ’nün kabul ettiği sözleşmeler dikkate alınarak Şart, Gözden Geçirilmiş Avrupa Şartı olarak yeniden kabul edilmiştir. Dolayısıyla AİHS ve Avrupa Sosyal Şartı birlikte değerlendirildiğinde Avrupa coğrafyasında Birinci ve İkinci Kuşak Haklar’ın bu belgeler yoluyla uluslararası düzeyde tanınmasının ve korunmasının amaçlandığı görülmektedir. Avrupa Birliği (AB) Temel Haklar Şartı AB’yi kuran

antlaşmalar, öncelikle ekonomik entegrasyonu hedeflediğinden insan hakları alanında doğrudan ve ayrıntılı düzenlemelere yer vermemiştir. AB, hukuk mevzuatı içerisinde temel hak ve hürriyetleri katalog hâlinde düzenleyen bir belgenin eksikliği üzerine harekete geçerek 7 Aralık 2000 tarihinde AB Temel Haklar Şartı'nı kabul etmiştir. Bu şart ile örgütün temel haklara saygı göstermesi amaçlanmış ve temel haklar güvence altına alınarak korunmak istenmiştir. Amerika Kıtası İnsan Hakları Belgeleri Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ)'nü kuran devletler, 2 Mayıs 1948 tarihinde Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi'ni kabul etmiştir. Aslında bu Bildiri, BM'nin kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nden önce kabul edilen uluslararası alandaki ilk insan hakları bildirisi'dir. Bildirinin önemli bir özelliği, bireylerin sahip olduğu hakların yanı sıra bireylere düşen ödevlere de yer vermesidir. Örneğin, "topluma karşı ödevler", "çocuklara ve ebeveynlere karşı ödevler", "oy verme ödevi" gibi birtakım ödevler de yer almıştır. ADÖ üyesi devletler için bağlayıcı olan insan hakları belgesi ise 21 Kasım 1969 yılında kabul edilen Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'dir. Amerika kıtasında yukarıdaki genel insan hakları belgeleri dışında "Amerikalılar Arası İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi" (1985), "Kadınlara Karşı Şiddetin Önlenmesi, Cezalandırılması ve Kaldırılması Amerikalılar Arası Sözleşmesi" (1994) ve "Kişilere ve Sakatlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Amerikan Devletleri Arası Sözleşmesi" (1999) şeklinde belirli bir alanı ilgilendiren insan hakları belgeleri de kabul edilmiştir. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı 1963 yılında kurulan Afrika Birliği Örgütü, 1981 yılında Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nı kabul etmiştir. Şart, hukuken bağlayıcıdır. Şartın diğer sözleşmelerden önemli bir farkı, Üçüncü Kuşak Haklar olarak kabul edilen grup haklarına da yer veriyor olmasıdır. Afrika kıtasında yukarıda ifade edilen Şartın dışında ayrıca Afrika'da Mülteci Sorunlarının Belirli Yönlerinin Yönetimi Afrika Birliği Sözleşmesi (1969), Afrika Çocuk Hakları ve Refahı Şartı (1990) ve Afrika'da Kadınların Hakları Protokolü (2003) gibi belirli alanlardaki hak ve hürriyetleri ilgilendiren insan hakları belgeleri de kabul edilmiştir.

GİRİŞ

Sosyal hizmet mesleğinin tanımında insan hakları kavramı olmazsa olmaz bir yerdedir. Bununla birlikte sosyal hizmetin bilgi, beceri ve değer temelli insan hakları düşüncesi üzerine temellenir. Bu nedenle sosyal hizmet, her insanın sadece insan olmasından kaynaklanan onur ve değere sahip olduğu düşüncesini benimser.

SOSYAL HİZMET MESLEĞİNDE İNSAN HAKLARI VURGUSU

İnsan hakları düşüncesi bağlamında haklara erişimle ilgili bir sorun, hükûmetin ve dolayısıyla devletin sorunun çözümü konusunda sorumlu olduğu anlamına gelmektedir. Eğitim hizmetlerindeki eksiklikler, yetersiz sağlık hizmetleri ve ayrımcılık nedeniyle sunulan hizmetlerden yararlanamama gibi konular yalnızca yerine getirilemeyen ihtiyaçlar değildir. Bu tür durumlarda hak temelli yaklaşım doğrultusunda sosyal hizmet uzmanları için kaynak ve hizmetlerin adaletsiz bir biçimde dağılımına ilişkin meydan okuma önem kazanmaktadır. Bu durumda sosyal hizmet mesleği diğer birçok meslekten farklı bir duruş sergilemektedir. Sosyal hizmet mesleğinin tek amacı ortaya çıkan sorunları çözmek değil, bununla birlikte sorunların ortaya çıkış nedenini belirlemek ve bu nedenlerle de mücadele etmektir. Bu amaç doğrultusunda sosyal hizmet uzmanlarının gerçekleştirdikleri uygulamalar aracılığıyla insan haklarının savunucusu olduklarını söylemek mümkündür. Sosyal hizmet uzmanları insan haklarının temel özgürlükler, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla ayrılmaz bir bütün olduğunu ve sosyal hizmet uygulamalarının insan haklarıyla çelişmeyeceğini kabul etmektedirler. Bu nedenle insan hakları kavramı sosyal hizmet uygulamalarının motivasyon kaynağı niteliğindedir ve insan haklarına ilişkin savunuculuk rolü mesleğin temel bir rolüdür. Karataş (2002) sosyal hizmetin, insan haklarının gerçekleştirilmesinde önemli roller üstlendiğini belirtmektedir. Hak ve özgürlüklerin tanınması ve genel düzeyde gerçekleştirilmesi sağlansa bile; yoksulun, özürünün, işsiz bu haklardan yararlanması, ancak sosyal hizmet programları ve müdahaleleriyle olanaklıdır. Mesleki bir etkinliğin sosyal hizmet uygulaması olarak değerlendirilebilmesi için insan değer ve onurunu gözetmesi, müracaatçıların kendi kaderini tayin haklarını teslim etmesi ve müracaatçının içerisinde bulunduğu koşulları müracaatçının faydasına olacak şekilde değiştirmeye çalışması gerekmektedir. Bu bağlamda sosyal hizmet değer ve etiği ile uygulamalarının insan hakları ile oldukça ilintili olduğu göze çarpmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları esasen insan haklarına yönelik çalışmalar içinde bulunmakta ve bu nedenle sosyal hizmet uzmanlarının tamamı olmasa da büyük bir çoğunluğu insan hakları çalışanı olarak görülmektedir. Tüm bunlara ek olarak sosyal hizmetin sahip olduğu değerler incelendiğinde söz konusu değerlerin temelde insan haklarıyla uyumlu olduğu söylenebilir. İnsan hakları ile sosyal hizmetin değerleri arasındaki uyum bugüne kadar birçok düşünür ve yazar tarafından ortaya konmuştur. Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği (IFSW), sosyal hizmet ile insan hakları ilişkisi bağlamında şu ifadelerle başvurmuştur: “Sosyal hizmet uzmanları birey ve grupların Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve bu bildiriden yola çıkan diğer uluslararası sözleşmeler içerisinde ifade edilen temel insan haklarına saygı duyar.” Her ne kadar günümüzde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’ne paralel bir sosyal hizmet değer sisteminden bahsetsek de söz konusu bildiri yayınlanmadan uzun yıllar önce dahi sosyal hizmet mesleği insanların temel ihtiyaçlarını yerine getirme ve potansiyellerini ve kaynaklarını geliştirmeye odaklanmıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin kabul edildiği tarih olan 1948 yılından yarım asır önce, sosyal hizmet mesleğinin öncüleri arasında gösterilen kişiler içinde buldukları dönemin insan hakları hareketinin önemli bir parçası durumunda olmuşlardır. İnsan hakları olarak adlandırılan kavramsallaştırma 1948’de Birleşmiş Milletler tarafından İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile ortaya koymuştur. Bu tarihten yaklaşık 20 yıl sonra sosyal hizmette sosyal sorunların kaynağı olarak bireylerin eksiklikleri ya da hataları yerine sosyal sistemler görülmeye başlamış ve insan hakları temelli yaklaşımlar önemli roller üstlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda sosyal hizmet meslek örgütlerinin birtakım etik kurallar yaratma çabaları, ezilen insanlar için gerçekleştirilen çalışmalar, baskı karşıtı uygulamalar, güçlendirme yaklaşımı ve feminist yaklaşımların tümü bir biçimde birbiri ile bağlantılıdır.

SOSYAL HİZMETTE İNSAN HAKLARINI ÖNCELEYEN YAKLAŞIMLAR

Baskı Karşıtı Uygulama Sosyal hizmette baskı karşıtı yaklaşım; çeşitli kimlikler arasındaki eşit, baskıcı olmayan sosyal ilişkileri teşvik etmeyi amaçlar. Dominelli (2002)’ye göre baskı karşıtı uygulama; kimlik konusunda yerleşik gerçekliklere meydan okumayı ve toplumlarda var olan farklılıkları desteklemeyi amaçlamaktadır. Baskı karşıtı uygulama, mikro ve makro düzeylerdeki

baskıları analiz eder ve baskılara karşı insan haklarını savunur. Sosyal adalet ve sosyal değişime güçlendirme ve özgürleştirici paradigmalarda destek olur. Thompson, baskı karşıtı uygulamada aşılması gereken üç temel engelden söz etmektedir. Bu engeller; birbirini etkileyen ve birbirinden beslenen kişisel, kültürel ve yapısal ön yargı faktörleridir.

Radikal Sosyal Hizmet

Sosyal hizmet mesleğinin temel yönelimlerinden bir tanesi de hiç kuşkusuz radikal yaklaşımdır. Radikal sosyal hizmet eşitlik hedeflerine ulaşmak için en etkili yol ve var olan kurumlarda büyük değişiklikler yapmak veya sosyal sorunları yok etmek için birtakım çözümleri içeren bir ideolojidir. Sosyal hizmette radikal görüşler, sosyal hizmet uygulamalarının odağının bireyden uzaklaşarak toplumun yapısına yönelmesine neden olmuştur. Radikal sosyal hizmet yaklaşımının ortaya çıkış nedenlerinden biri 1930'ların Amerika'sında yaşanan büyük ekonomik bunalımdır. Sosyal hizmette radikal görüşler 1970'li yıllarda özellikle önem kazanmıştır. Bu etki, 1980'li yıllarda azalmıştır. Bunun nedenleri arasında, pek çok ülkedeki genel politik gelişmelerin radikal anlayışa yönelik ters tepkileri sayılabilir. Ancak 1980'lerin sonlarında Sovyetler Birliği komünist rejiminin yıkılması, Doğu Avrupa'daki gelişmeler ve muhafazakâr ülkelerde eşitsizliklerin artması tekrar radikal sosyal hizmete ilgiyi artırmıştır.

Yapısal Sosyal Hizmet

1970'li yılların ortalarında, Kanada'daki Carleton Üniversitesi'nde Maurice Moreau'nun önderliğinde ortaya çıkan yapısal sosyal hizmet, bireysel "sorunları" daha geniş toplumsal adaletsizlikler temelinde ele almaktadır. Yapısal sosyal hizmete göre bireylerin yaşadıkları sorunların kökeninde bireysel eksikliklerden ziyade toplumsal eşitsizlikler vardır. Yapısal sosyal hizmetin iki yönlü hedefi, sömürücü ve yabancılaşmış bir toplumsal düzenin insanlar üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmek ve aynı zamanda toplumu sosyal reformlar ve temel sosyal değişim yoluyla dönüştürmek için çalışmaktır. Sosyal hizmet uygulamasına yönelik genel yaklaşımların aksine, yapısal sosyal hizmet müdahaleye bütünsel bir yaklaşım getirmekte ve müracaatçıların toplumsal yapı içerisinde haksızlığa uğrama ve ezilme nedenlerinin üstesinden gelmesine yardım etmeyi amaçlamaktadır. Yapısal sosyal hizmetin merkezinde, kişisel, kültürel ve yapısal düzeylerde meydana gelen çok yönlü baskı biçimleri vardır. Baskı, bireylerde düşük öz saygı, değersizlik ve güçsüzlük, kendini suçlama, suçluluk, kadercilik, batıl inanç, sosyal geri çekilme ve grup içi düşmanlıkla sonuçlanma potansiyeline sahiptir. Yapısal sosyal çalışmanın merkezî amacı olan güçlendirme, bireylerin yaşamlarını iyileştirmek ve harekete geçmelerini sağlamak için kişisel, kişiler arası ve politik gücü artırma sürecidir. Bu süreç boyunca ezilen insanlar yabancılaşmalarını ve güçsüzlük duygularını azaltmakta ve yaşamlarının her alanında daha fazla kontrol sahibi olmaktadır. Yapısal sosyal hizmet pratiğinin başarısı, sosyal hizmet uzmanları ile müracaatçılar arasında eşitlikçi bir ilişkiye bağlıdır.

Güçlendirme Yaklaşımı

Saleebey'e (1997) göre güçlendirme insanların keşfetme, gelişme ve kendilerinin içindeki gücü kullanmalarını olanaklı kılan yetkinleştirilmiş gelişme sürecidir. Bu süreçte; müracaatçının sorun çözme becerilerini, bireysel öz güven, potansiyel ve kapasitelerini güçlendirme, soruna ilişkin kişisel algılarında değişiklik yapma, hedeflere yönelik beceriler kazandırma ve müracaatçının kendi yaşamı üzerinde karar verme ve eylem gücünü artırmak amaçlanmaktadır. Miley ve arkadaşlarına (2004) göre güçler perspektifinin uygulaması sosyal hizmet uzmanlarının sorun durumundan meydan okumaya, patolojiden güçlere ve geçmiş zamandan gelecek yönelimine doğru üç önemli geçişi sağlaması için oldukça uygundur. Duyan'a (2010) göre güçlendirme müracaatçıların var olan güçlerini ve olumlu özelliklerini vurgulama, bunları artırma, geliştirme, destekleme ve kendi kararlarını kendileri vererek yaşamları üzerindeki güç ve denetimlerini artırma olarak tanımlanabilmektedir. Bu yaklaşımı benimseyen sosyal hizmet uzmanları her düzeydeki müracaatçı sistemi ile sosyal hizmet uygulamalarını geliştirirken müracaatçı sistemlerinde neyin doğru neyin yanlış olduğuyla ilgilenmez. Tam tersine güçlendirme bu sistemde var olanlarla ilgilenir ve müracaatçı sistemlerinin yaşadığı sorunları ve bu sorunların çözümünde kullanabileceği kaynakları fark etmesine ve sahip olduğu güçleri ortaya çıkarabilmesine yardımcı olur.

Feminist Yaklaşım

Feminist kuramların, sosyal gerçekliklerin analizinde farklı ve eşitlik temelli toplumsal cinsiyet perspektiflerini dikkate alan bir çerçeve oluşturduğu görülmektedir. Feministler, sosyal hizmet kuram ve uygulamalarını cinsiyet körü (gender blind) olarak değerlendirmiş ve kadın müracaatçıların deneyimledikleri sorunların çözümünde sosyal hizmetin toplumda var olan cinsiyet rolleri doğrultusunda hareket etmesine karşı çıkmışlardır. Böylelikle feminist sosyal hizmet, cinsiyetçiliğe meydan okuyan farklı ve yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Barker (1991) feminist sosyal hizmeti; sosyal hizmet bilgi, beceri ve değerlerinin, bireylerin ve toplumun cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan duygusal ve sosyal sorunlarının üstesinden gelmesine yardımcı olmak için Feminist Kuram'la bütünleşmesi şeklinde tanımlamaktadır. Sheafor ve Horejsi (2006)'ye göre; feminist perspektifin merkezinde yardım sürecinin sadece klinik hizmetlerle sınırlandırılmaması gerektiği, bunun yanı sıra politik bir hareket olarak sosyal politikaların yeniden düzenlenmesinde ve kurum ve

organizasyonların fonksiyonelliğinin artırılmasında savunucu olunması gerekmektedir.

GİRİŞ

Mikrodan makroya çeşitlenen düzeylerde gerçekleştirdiği uygulamalar aracılığıyla hem insan ihtiyaçlarını hak olarak tanımlayan hem de insanlara yaşadıkları sorunlarla ilgili olarak hak temelli bir bakış açısı kazandırmayı amaçlayan sosyal hizmet disiplini ve mesleği insan haklarını soyut bir kavram olmaktan çıkarmaya çalışarak gerçeğe dönüştürme konusunda önemli rollere sahiptir.

HAK TEMELLİ YAKLAŞIMIN GELİŞİMİ

Günümüzde insan sorun ve ihtiyaçlarına yönelik insan hakları düşüncesi çerçevesinde çözüm üretmeyi amaçlayan sosyal hizmet mesleği, hayırseverlik ve insan ihtiyaçlarını gidermeyi temel alan motivasyonlarla gelişmiştir. Sözü edilen yaklaşımlardan biri olan hayırseverlik temelli yaklaşım, ihtiyaç içerisindeki bireylere yardım etmede dini kendisine referans olarak belirler. Söz konusu yaklaşımda gerçekleştirilen yardım karşılığında sevap kazanma düşüncesi hâkimdir. Bu yaklaşım günümüzde profesyonel anlamda gerçekleştirilen sosyal yardım uygulamalarının gelişimi bağlamında oldukça önemli bir yere sahiptir. Fakat hayırseverlik temelli yaklaşım yoksulluk sorununa kalıcı bir çözüm üretmediği ve yoksulluğa neden olan yapısal faktörlere odaklanmadığı için oldukça ağır bir biçimde eleştirilmektedir. Sosyal hizmet uygulamalarında esas olan insanların yaşadıkları sorunları üreten mekanizmaların ele alınması olup hayırseverlik temelli yaklaşım bu perspektiften uzaktır. Ancak bu durum hayırseverlik temelli yaklaşımın sosyal hizmet uygulamasında reddedilmesi anlamına da gelmemektedir. Tarihsel olarak hak temelli yaklaşımın gelişiminde, devletin yoksulluk sorununa daha önceki geleneksel anlayışlarla yaklaşması ve bu yaklaşımın başarısızlıkla sonuçlanması etkili olmuştur. Bu nedenle zayıf bir refah devletinin, gelir adaletini bozarak küçük bir azınlık grupta servet yoğunlaşması yarattığı göz önüne alındığında, yoksulluğun azaltılmasının hak temelli perspektiften ele alınması önem kazanmıştır. Esasen, hak temelli yaklaşım, yoksulları “çaresiz mağdurlar” olarak anlamamızdaki temel bir farkı ortaya koyarak yoksullukla ilgili anlayışımızı yeniden kavramsallaştırmaktadır. Hak temelli yaklaşım yoksulluğu sosyal dışlanmanın ve marjinalleşmenin bir sonucu olarak açıklamakta ve yoksulların kaderlerini şekillendirebilecek paydaşlar olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, yoksullar artık acılarını hafifletmek için yalnızca kamu mallarına ve hizmetlerine ihtiyaç duyan savunmasız vatandaşlar olarak algılanmamakta, kaynakların toplumda nasıl dağıtıldığını sorgulayan paydaşlar olarak görülmektedir.

HAK TEMELLİ YAKLAŞIM NEDİR?

Hak temelli yaklaşım, onurlu bir yaşam için asgari koşulların sağlanmasına odaklanmaktadır. Hak temelli yaklaşım, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nden kaynaklanan ve vatandaşların insan onur ve değerine uygun bir biçimde beslenme, barınma, eğitim, sağlık ve istihdam konularında temel hizmetlere erişmeleri için birtakım haklara sahip olduğunu belirten ve bu hakları yerine getirme konusunda ulus devletlere birtakım yükümlülükler yükleyen bir tür güçlendirme yaklaşımıdır. Hak temelli yaklaşım, hakları teknik bir biçimde ele alan anlayıştan ziyade üç temel unsura dayanan siyasal bir anlayışa doğru evrilmiştir. Bu unsurlar;

- Bireylerin hakları vardır.
- Devlet bu hakları korumak zorundadır.
- İnsanlar bu hakların elde edilmesi sürecine katılmak durumundadır. Hak temelli yaklaşım doğrultusunda bireyler “hak sahipleri”, devlet ve devlet dışındaki birtakım aktörler ise söz konusu hakları sağlama konusunda “sorumluluk sahipleri” olarak tanımlanmaktadır. Hak temelli yaklaşım bağlamında sorumluluk sahiplerinin kapasitelerinin artırılması ve hak sahiplerinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Hak temelli yaklaşım bağlamında tüm insanların kişi özgürlükleri, kanun önünde eşitlik, sağlık hizmetlerine erişim, barınma ve beslenme öğelerini içeren yeteri düzeylerde yaşama hakkı, ücretsiz temel eğitim, adil bir çalışma ortamı ve eşit işe eşit ücret düzenlemeleri, düşünce ve inanç gibi konularda fikir geliştirme ve bu fikirleri ifade etme hakları mevcuttur. Bu doğrultuda hak temelli yaklaşım, insan haklarını kendisine dayanak olarak belirlemekte ve yoksulluk, adaletsizlik ve sosyal dışlanma gibi konularla mücadelede bütün insanlar için insan haklarının ne ölçüde gerçekleştirildiğine dikkat çekmektedir. Hak temelli yaklaşım, insan ihtiyaçlarını temel alan bir yardım dağıtım sisteminden bilinçli bir uzaklaşmayı ve ihtiyaç temelli paradigma yerine birey ve toplulukların haklarının gerçeğe dönüştürülmesi için onların kapasitelerini geliştirmeyi amaçlayan bir yönelimi beraberinde getirmektedir. Hak temelli yaklaşım; yoksulluk, adaletsizlik ve çaresizliğin insan hakları ihlallerinden kaynaklandığını kabul etmektedir. Bu nedenle uygulamanın odağı ihtiyaç

temelinden yasal hakları kullanamamaya doğru kaymaktadır. Hak temelli yaklaşım doğrultusunda sosyal hizmet uzmanlarının sorumlulukları aşağıdaki gibidir:

- Müracaatçıların sivil, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları da dâhil olmak üzere insan haklarına erişimini değerlendirmek,
- Müracaatçılarla insan haklarını geliştirmek amacıyla iş birliği dâhilinde çalışmak,
- Müdahalenin odağını hem mikro hem de makro uygulama düzeylerine yöneltmek,
- Müracaatçıların insan haklarını savunmanın insan hakları temelli bir uygulama için merkezî olduğunu kabul etmek,
- Eşitsizliğe, ayrımcılığa ve yapısal dezavantajlara karşı durmak,
- Uygulamada insanları sorunlu olarak tanımlamayan ve güçler temelli bir yaklaşımı benimsemek,
- Diğer profesyoneller, hükümet temsilcileri ve toplumun üyeleriyle geniş bir çerçevede iş birliği yapmak,
- Müracaatçıların haklarının sosyal hizmet uygulamalarında tamamen korunmasını ve teşvik edilmesini sağlamak, • İnsan hakları konusunda hem kendilerini eğitmek ve hem de müracaatçıları bu hakları öğrenmeleri için teşvik etmek.

HAK TEMELLİ YAKLAŞIMIN İLKELERİ

Sosyal hizmet uygulamalarında hak temelli yaklaşımın ilkeleri aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir [28]:

- Katılım ve içerme,
- Ayrımcılık karşıtı yaklaşım ve eşitlik,
- Hesap verebilirlik,
- Evrensellik ve devredilemezlik,
- Bölünemezlik,
- Karşılıklı bağımlılık ve birbiriyle bağlantılı olma. Katılım ve İçerme Katılım ve içerme ilkesi, tüm insanların sosyal ve politik hayata aktif, özgür ve anlamlı bir şekilde katılma hakkına sahip olduğunu ileri sürmektedir. Katılım ve içerme ilkesini uygulamak, müracaatçıların ve topluluk üyelerinin pasif veya güçsüz olmalarını değil, kendi gelişimleri hakkında ve sosyal hizmet uzmanlarının karar alma süreçlerinde aktif katılımcılar olmasını sağlamayı içermektedir. Bu nedenle sosyal hizmet mesleği, müracaatçı kelimesinin sunulan hizmetlerden faydalanan insanlardan daha geniş bir anlama sahip olduğunu kabul eder. Katılım ilkesi, yalnızca sosyal hizmet uzmanları ile müracaatçılar arasındaki ilişkide değil aynı zamanda sosyal hizmet uzmanları ile birlikte çalıştıkları topluluklar arasındaki ilişkide de söz konusudur. Bu ilke müracaatçıların, değerlendirme ve müdahale gibi sosyal hizmet müdahalesinin her aşamasına iş birliği içerisinde dâhil edilmesi gerektiğini vurgular.

Ayrımcılık Karşıtı Yaklaşım ve Eşitlik

Ayrımcılık karşıtı yaklaşım ve eşitlik ilkesi, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, tüm insanlara insan haklarına uygun bir şekilde yaklaşılması gerekliliğini vurgular. Bu nedenle ayrımcılık karşıtı yaklaşım ve eşitlik ilkesi, ayrımcılığın türlerini tanımlamayı ve ortadan kaldırmayı ve böylelikle ayrımcılığa maruz kalmış insanları toplum içerisinde diğer insanlarla eşit bir konuma taşımayı amaçlamaktadır. Ayrımcılık karşıtı yaklaşım genellikle ezilen bir gruba mensup olmanın sonucu olan damgalanmaya karşı çalışmak ve bireylerin ve toplulukların güçlü yönlerini geliştirmeleri ve kapasitelerini artırmalarına yardımcı olmayı gerektirir. Eşitlik ve ayrımcılık yapmama pratiği aynı zamanda yapısal ayrımcılığa, yani “nüfusun geri kalanıyla eşit şartlarda yaşamak için gereken ekonomik, politik ve kurumsal kaynaklara erişimden dışlanmanın tarihsel süreçlerine” dikkat çekilmesini gerektirir. Tüm bunlara ek olarak sosyal politikaların ve hizmetlerin kırsal kesimden ziyade sadece kentsel nüfuslar gibi, hâlihazırda ulaşılması kolay olanlara yönlendirilmemesi gerekir. Aksi takdirde mevcut güç dengesizlikleri daha da şiddetlenir. Ayrımcılık karşıtı yaklaşım ve eşitlik ilkesini uygulamak için, kasıtsız ayrımcılığın da önlenmesi gerekir. Kasıtsız ayrımcılığın oldukça kolay bir biçimde ortaya çıkabilmesinden dolayı sosyal hizmet uygulamalarında böyle bir duruma sebebiyet vermemek için azami özeni göstermek gerekmektedir. Eşitlik ve ayrımcılık karşıtı yaklaşım sosyal hizmet uygulamasında güçlendirme ve savunuculuğa başvurmayı gerektirir. Müracaatçılar eşitsiz ya da ayrımcılığa tabi bir durumdaysa, bu durumu değiştirmek için onları güçlendirmek sosyal hizmet mesleğinin görevidir. Günümüzde sosyal hizmet mesleği sorunların kişisel ya da psikolojik yönlerine aşırı odaklanmak ve sosyal ve politik bağlamı göz ardı etmekle eleştirilmektedir. Hesap Verebilirlik Hesap verebilirlik ilkesi, her insan hakkı için bir hak sahibinin yanı sıra bir yükümlülük sahibi olduğunu; bir hakkın yerine getirilmesi için yükümlülük sahiplerinin sorumlu olduğunu ve yükümlülük sahiplerinin yükümlülüklerini yerine getirmediklerinde hak sahiplerinin tazminat hakkı bulunduğunu belirtir. Hesap verebilirliği uygulamak için yardım temelli hizmetlerden hak temelli hizmetlere doğru bir paradigma değişimi gerekir. Hak temelli yaklaşım, hizmetleri hayırseverlikten (isteğe bağlıdan) yasaya (zorunlu olana) kaydırır. Hesap verebilirlik, sosyal hizmet uzmanlarının hakları yerine getirmekle yükümlü hükümet görevlilerini haklarla ilgili sorumlulukları konusunda bilgilendirmelerini ve hak sahipleriyle elde edemedikleri haklarını sağlama çabaları için iş birliği yapmalarını gerektirir.

Hesap verebilirlik, uluslararası insan hakları, yerel hukuk ve politika bilgisi ve insan hakları alanındaki boşluklar için yasaları ve politikaları analiz etme yeteneğini gerektirir. Hesap verebilirliğin diğer bir yönü ise içe dönük bir odağı gerektirir. Hak temelli sosyal hizmet uzmanları, müracaatçılarla birlikte çalışmalarının hedefleri ve süreçleri hakkında açık olmalı; insan hakları ilkelerini uygulamaya koyma amaçlarını eylemlerine yansıtmalıdırlar. Benzer bir şekilde, hak temelli kurumlar karar alma süreçlerine personelin, müracaatçıların ve hatta toplumun katılmasına izin verirler. Şeffaflık ise kuruluşun karar alma ve değerlendirme süreçlerini paydaşlara görünür kılan bir politika olup aynı zamanda hesap verebilirliğin önemli bir yönüdür. Böylelikle sosyal hizmet uzmanları ve sosyal hizmet kuruluşları, müracaatçıları hizmetlerin değerlendirilmesine dahil ederek ve hizmetlerle ilgili sonuçları onlarla paylaşarak hesap verebilirliği sağlar.

Evrensellik ve Devredilemezlik

Evrensellik ve devredilemezlik ilkesi, tüm insanların sonradan ne verilebilecek ne de alınabilecek insan haklarına sahip olduklarını belirtir. Evrensellik ve devredilemezlik ilkesi, kimsenin insan haklarından mahrum bırakılmamasını veya dışlanmamasını sağlamayı amaçlar. Sosyal hizmet mesleğinde, evrensellik ve devredilemezlik ilkesi iki şekilde ortaya çıkmaktadır:

- Hem birey hem de toplum düzeylerine ilişkin değerlendirme, insanların kendi insan haklarına erişiminin bir değerlendirmesini içermeli ve müdahalenin eşitsiz erişime hitap etmesi hedeflenmelidir.
- Sosyal hizmet uzmanları ve çalıştıkları kurumlar, hizmetlerden yararlanan herhangi bir müracaatçının istem dışı olarak dışarıda bırakılmamasını sağlamalıdır.

Bölünemezlik

Bölünemezlik ilkesi, tüm insan haklarının insanlık onuru için kritik olduğunu ve bu hakların eşit statüye sahip olduğunu beyan eder. Bölünemezliği uygulamak, tüm insan haklarının önemini kabul etmek ve insan haklarının tümünü birden savunmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle bölünemezlik ilkesi, sosyal hizmet mesleğini bireylerin sağlık hizmetleriyle ilgili haklarından tutun barınma, beslenme ve eğitimle ilgili haklarına kadar geniş bir çerçevedeki hizmetlere odaklanmayı içine desteklemektedir.

Karşılıklı Bağımlılık ve Birbiriyle Bağlantılı Olma

Hakların karşılıklı bağımlılığı ve birbiriyle bağlantılı olması ilkesi, tüm insan haklarının iç içe geçtiğini ve herhangi bir hakkın gerçekleşmesinin çoğu zaman diğer hakların gerçekleştirilmesine bağlı olduğunu ifade eder. Hakların karşılıklı bağımlılığı ve birbiriyle bağlantılı olması ilkesini uygulamaya aktarmak, sorunları sosyal ve politik bağlamlardan ayıran şekillerde ele almaktan ziyade karşılıklı bağımlılıklarını kabul eden şekillerde ele almayı gerektirir. Böylelikle sorunlar birbirinden bağımsız olarak ele alınmaz. Aksine, insan haklarının karşılıklı bağımlılığını kabul ederek, herhangi bir durumun analizi ve bu duruma yönelik stratejik tepki daha bütünsel ve kapsamlı hâle gelir. Bununla birlikte karşılıklı bağımlılık ve birbiriyle bağlantılı olma ilkesi, disiplinler arası bir yaklaşımın önemini vurgulamaktadır.

GİRİŞ

Sanayileşme, kentleşme ve 20. yüzyılda yaşanan savaşlar, toplumsal sorunların şiddetini artırmış ve buna paralel olarak insan hakları ve sosyal hizmet mesleği de kurumsal anlamda gelişmeye başlamıştır. İnsan hakları sözleşmeleri, insanların doğuştan sahip olduğu hakları güvence altına alan ve insanların mutlu ve huzurlu olarak yaşamasını amaçlayan belgelerdir. Öte yandan, insan refahı odaklı bir bilim ve meslek dalı olan sosyal hizmet, teorik ve uygulamalı çalışmalarında insanların haklarından maksimum düzeyde faydalanmalarını amaçlamaktadır. Bu anlamda, insan hakları ve sosyal hizmet mesleğini birbirinden ayırmak mümkün değildir. İnsan haklarına dair bildireler ve sözleşmeler ile sosyal hizmet mesleği, bireyin sırf insan olması gerçeğinden hareketle insanların dil, din, kültür, etnik köken, siyasi görüş gibi özelliklerinden dolayı herhangi bir ayrımcılığa uğramaksızın, adil bir şekilde haklarından yararlanmalarını hedeflemektedir. Öte yandan, günümüzde, uluslararası göç nedeniyle toplumların nüfus yapısı değişmiş ve farklı kültürler bir arada yaşamaya başlamıştır. Aileler bir ülkeye göç ettiklerinde, kendileriyle birlikte gelenekleri, âdetlerini, dinî inançlarını ve çocuk büyütme yöntemlerini de taşırlar. Başka bir ülkeye yerleşen göçmenler için dil, günlük hayatlarındaki en büyük engeldir. Kendi kültür ve âdetleri ile gidilen ülkedeki kültür ve âdetler arasındaki farklılıklar diğer önemli bir zorluk alanıdır. Yeni hayat tarzlarına, geleneklere ve çocuk büyütme kurallarına uyum sağlama sürecinde, aileler zorluklar yaşamaktadır. Kültürel farklılığın arttığı ülkelerde, çok kültürlü uygulama yetkinliği, sosyal hizmet ve diğer insani meslekler için ihtiyaç hâline gelmektedir. Sosyal hizmet bilim ve mesleği, başlangıcından itibaren farklı geçmişlere sahip müracaatçılara saygı duymanın önemini vurgulamıştır. Sosyal hizmet, tarihsel olarak ihtiyaçların değerlendirilmesi ve müdahale noktasında, sosyal ve çevresel faktörlerin altını önemle çizmektedir. Sosyal hizmet uzmanının müracaatçılarla çalışırken ekolojik yaklaşım çerçevesinde müracaatçının kültürünü, dinini, âdet ve göreneklerini, yaşam biçimini, dil ve yaşadığı coğrafya gibi birçok etmeni göz önünde bulundurması gerekmektedir. Sosyal hizmet uzmanı, müracaatçının içinde bulunduğu sistemleri ve alt sistemleri iyi analiz ettiği takdirde müracaatçısına daha etkili hizmet sunabilecektir.

SOSYAL HİZMET UYGULAMASINDA İNSAN HAKLARININ İNŞASI

Sosyal hizmet uzmanlarının, müracaatçılara hizmet sunabilmeleri için kanuni bağlayıcılığı olan ulusal ve uluslararası mevzuatı bilmeleri gerekmektedir. İnsan hakları belgeleri, sosyal hizmet uygulayıcıları için sadece kâğıt üzerinde yazılı olan teorik ifadeler değildir. Bilakis, insan hakları sosyal hizmette hem teorik düzeyde hem de uygulama düzeyinde karşılık bulmalıdır. Sosyal hizmetlerde insan haklarının inşası noktasında, diğer bir ifadeyle sosyal hizmet uzmanlarının teori ve uygulama arasındaki önemli bağlantıyı kurması anlamında dedüktif (tümdengelim) ve indüktif (tümevarım) olmak üzere iki yol vardır. Tümdengelimci yaklaşım, insan hakları belgelerinden yararlanarak uygulama için çıkarımlarda bulunurken tümevarımcı yaklaşım uygulamadan, gerçek hayattaki sorun ve ihtiyaçlardan hareket eder ve sonra bunun arkasında yatan insan hakları sorunlarını ortaya koyar. Bu ayırım sosyal hizmet uzmanının sadece bu yaklaşımlardan birini kullanacağı anlamına gelmemektedir. Bilakis, sosyal hizmet uzmanlarının uygulamada her iki yaklaşımı birlikte ele alarak çalışması gerekmektedir. Sosyal hizmet uzmanları her iki yaklaşımı kullanacak olmasına rağmen, uygulamada daha çok tümevarım yaklaşımını kullanmaları muhtemeldir.

KÜLTÜREL YETKİNLİK

Günümüzde uluslararası göç ile birlikte çok kültürlü bir yaşamın birçok ülkede ortaya çıktığı bilinmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının, müracaatçıların kültürü, din, yaşam biçimi gibi özelliklerinin farkında olması elzemdir. “Kültüre/etnik duyarlı sosyal hizmet uygulaması” kavramı ilk olarak Devore ve Schlesinger tarafından kullanılmıştır. Kültüre duyarlı sosyal hizmet uygulamasında, sosyal hizmet uygulayıcılarının farklı kültürler konusunda yetkin olması gerektiğine inanılmaktadır. Amerika Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği (NASW), kültürel yetkinliği şöyle tanımlamaktadır: Bireylerin ve sistemlerin, bütün kültürlere, dillere, sınıflara, ırklara, etnik kökenlere, dinlere ve diğer farklılık faktörlerine saygılı ve etkili bir şekilde karşılık verme süreci olup bireylerin, ailelerin ve toplulukların değerlerinin tanınması, kabul edilmesi ve onlara değer verilmesi ve her birinin saygınlığının korunması ve muhafaza edilmesidir. Kültürel yetkinliğe sahip olmak farklı kültürlerden gelen insanları anlamayı, iletişim kurmayı ve onlarla etkili bir şekilde çalışmayı gerektirir. Kültür ve etnik köken alanı ile ilgili sorunlara ilişkin bilgiye sahip olma, sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçıların ihtiyaçlarını değerlendirirken temel sorunları daha iyi dikkate almasına

ve anlamasına yardımcı olmaktadır.

SOSYAL HİZMET ETİĞİ VE ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK

Webb'e göre çok kültürlü bir bakış açısından ırk, etnik köken, cinsiyet ve göçmenlere ilişkin bilgi, farkındalık ve anlamayı artırır ve kültürel olarak yetkin sosyal hizmet uygulamasına katkıda bulunur. Çok kültürlü uygulamada yer alan kültürel yetkinlik hususları çerçevesinde sosyal hizmet uzmanları:

- Kendi değer ve önyargılarının farkında olmalı,
- Müracaatçılarının dünya görüşlerinin farkında olmalı,
- Kültürel olarak uygun müdahalelerde bulunabilmelidir. NASW'nin Etik İlkeleri'nin, "Kültürel Yetkinlik ve Sosyal Farklılık" başlığı altında üç standart belirlenmiş olup buna göre sosyal hizmet uzmanları:

a) Kültürü, kültürün insan davranışı üzerindeki etkisini ve toplumdaki işlevini anlamalı; her kültürün güçlü yönleri olduğunu kabul etmelidir.

b) Müracaatçının kültürü hakkında bilgi sahibi olmalı; kültürel farklılıkları kabul etmeli ve duyarlı olmalı; hizmetleri sunarken müracaatçının kültürünü göz önünde bulundurarak davranmalıdır.

c) Sosyal farklılıkların doğasını ve ırk, renk, etnik ve ulusal köken, cinsiyet, yaş, medeni durum, siyasal görüş, dinsel inanç, zihinsel ya da fiziksel özür gibi farklılıklara yönelik baskıları anlamaya çalışmalı ve bu konuda eğitim programlarına katılmalı ve kendini geliştirmelidir. Kültüre duyarlı ve kültürel olarak yetkin sosyal hizmet, etnik, kültürel ve ırkı kendisinden farklı olan bireylerle çalışabilmek için bu alanla ilgili bilgi ve beceriye sahip olunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

KÜLTÜRE DUYARLI SOSYAL HİZMET SUNUMU

Göç ile birlikte, kültürlerin çarpışması ile karşı karşıyayız. Bir tarafta gelişmiş/Batı/modern toplumlarının kurumları diğer tarafta ise gelişmekte olan/Batılı olmayan/geleneksel toplumların müracaatçıları. Kültürlerin çarpışması, Fransız bir psikoloğun (1984) adlandırmasıyla "kültür şoku"nu üretir ki burada, çalışan ve müracaatçı birbirlerinin yabancılıklarını keşfettikçe bunu deneyimlemektedir. Kültür şoku, değer sistemlerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Legault'a göre, çalışanların bireyselci-eşitlikçi değerleri ile göçmen müracaatçıların kollektif-toplulukçu değerleri arasında çatışma yaşanır. Etnik ve kültürel gruplara yönelik etkili bir sosyal hizmet sunumu için kültürel yetkinlik zorunlu bir bileşendir. O'Neale'ya göre, kültürel ve dinî konuların sosyal hizmet uzmanları tarafından yeterince anlaşılmaması, müracaatçılarla ilgili değerlendirmeleri ve müracaatçıların faydalandığı hizmeti olumsuz etkilemektedir. Bu anlamda, Parekh'e göre, sağlık ve sosyal refah hizmetleri çalışanlarının tümünün kültürel farkındalık ve duyarlılık konusunda eğitim alması gerekmektedir. **SOSYAL HİZMET UZMANLARININ SAHİP OLMASI GEREKEN**

BİLGİ VE BECERİLER

Sosyal hizmet uygulayıcıları, etkili sosyal hizmet müdahalelerinin önemli bir parçası olarak kültürel ve etnik farklılıklarla ilgili iyi bir bilgi birikimine sahip olmalı ve farklılıklara saygı duymalıdır. Lum'a göre, uygulayıcıların müracaatçının kültürü, değerleri, inanç sistemleri, gelenekleri ve dünya görüşünün farkında olması ve anlaması gerekmektedir. Eğer sosyal hizmet uzmanları, bu konuları göz önüne almazsa, kuramsal perspektif, araştırma bilgisinin olmaması ve temel sosyal hizmet değerlerinin içselleştirilmemesi nedeniyle bu tür grupların yaşadıkları baskıyı pekiştirebilir. Farklı kültürel geçmişlere sahip olan müracaatçılarla çalışan sosyal hizmet uzmanlarının bilgi ve becerilerini geliştirmesi gerekmektedir. Ishikawa'ya göre, mikro düzeyde,

- Müracaatçının sosyokültürel geçmişine saygı gösterilmeli,
- Bulunduğu ülkenin kültürel değerlerinde yer alan önyargıların farkında olmalı,
- Müracaatçının ülkeye uyumunu değerlendirmeli,
- Müracaatçı için savunuculuk rolünün üstlenilmesi,
- Uygun mütercim bulundurulması,
- Resmî/informal sosyal kaynaklarla bağlantı kurulması, makro düzeyde;
- Çok dilli/çok kültürlü hizmet sisteminin geliştirilmesi,
- Dil programlarının geliştirilmesi,
- Kurumsal düzeyde savunuculuk ve kurumlar arasında bağlantı kurulması,
- Sosyal hizmet uzmanları ve diğer insani hizmet sunan çalışanları için kültürel farkındalık eğitimi,
- Göç edilen ülkenin vatandaşları için kültürler arası seminer programlarının geliştirilmesi,
- Göçmenler ve yabancılar için kültürler arası seminer programlarının geliştirilmesi,
- Bilimsel araştırmaların yapılması gerekmektedir.

GİRİŞ

Geçtiğimiz yüzyıl içerisinde yaşanan sosyal, ekonomik ve teknolojik değişim, toplumun hızlı bir değişimine neden olmuştur. Bu süreçte yaşanan savaşlar, adaletsizlikler ve diğer çeşitli olumsuz koşullar insanın yaşamını daha da zorlaştırmıştır. Evrensel insan hakları düşüncesinin bu süreçte oluşumu toplum içerisinde hak kavramına yönelik mutlak bir olumlu anlam yüklemiştir. Özellikle hukuk devleti anlayışı içerisinde yazılı hukukun var olması hak kavramına yönelik bir koruma ve güvence anlayışını ortaya koymaktadır. Burada unutulmaması gereken bir diğer nokta ise hukuk kurallarının yalnızca ülkelerin kanunları özelinde ele alınmaması gerektiği vurgusudur. Ulusal düzeyde hukukun yanı sıra uluslararası hukukun varlığı da bu açıdan önem arz etmektedir. Bu sebeple ki, sosyal hakları da içeren temel haklar, sadece anayasalarda güvenceye bağlanan insan haklarını değil, aynı zamanda uluslararası sözleşmelerde de güvence altına alınan insan haklarını içerir.

SOSYAL HAKLARIN KAPSAMI

İnsan haklarına yönelik alanyazın incelendiğinde insan haklarının üç kuşak hâlinde geliştiği kabul edilmektedir. Birinci Kuşak Haklar, vatandaşlık hakları ve siyasi haklardan oluşmaktadır. Bu haklar koruma ve güvence anlayışına sahiptir. Bu haklar bireysel düzeydedir ve temel özgürlüklerle ilişkilidir. Dolayısıyla bu haklar devleti sınırlayıcı (negatif haklar) bir niteliğe sahiptir ve kişilerin özel alanlarına girmesine engel oluşturmaktadır. İkinci Kuşak İnsan Hakları, sosyal, ekonomik ve kültürel haklar çerçevesinde oluşmaktadır. Bu hakların özünde sosyal adalet ilkesi bulunmaktadır. Sosyal adalet ilkesi vurgusu, özellikle Endüstri Devrimi sonrası oluşan bir sürece işaret etmekte olup işçi sınıfının bu adaletsizliklere yönelik göstermiş olduğu tepkilerle ayrı bir önem kazanmıştır. Bu hakların oluşmasıyla birlikte sosyal devlet anlayışı gelişmiştir. İkinci Kuşak Haklar'ın günümüzdeki yapısı 18. yüzyıl liberalizm anlayışından çok 19. ve 20. yüzyılda gelişen sosyal demokrasi ve sosyalizm anlayışını temel almıştır. Dolayısıyla devlete kişilerin ihtiyaçlarını karşılamada daha az sorumluluk yüklenmiştir. Özellikle devletin sorumluluk sınırları kesinlik kazanmamış olup bir tartışma konusudur. Sosyal hakların yer aldığı İkinci Kuşak Haklar ise pozitif haklar olarak nitelendirilebilir. Bunun sebebi devlete hakları korumaktan öte, bu hakların çeşitli sosyal hizmetler aracılığı ile sağlanması gibi çok daha aktif, güçlü ve pozitif bir rol yüklemektedir. Kuşkusuz bu hakların gerçekleşmesi devletin güçlü ve yeterli kaynaklara sahip olmasına bağlıdır. Sosyal hakların kapsamını belirlemede özellikle anlam açısından sosyal hakların ele alınması şarttır. Dolayısıyla dar anlamda sosyal haklar, ekonomik anlamda dezavantajlı olan bireylerin ve özellikle de çalışan bireylerin hak ve çıkarlarının korunmasına ve geliştirilmesine yönelik; emek-sermaye ilişkisinde güç dengesi kurulabilmesi için devletin gerçekleştirme sorumluluğunu yüklediği, ekonomik sosyal nitelikli ve özgürlükçü önlemler bütünüdür. Geniş anlamda sosyal haklar ise, bir ülke halkının her alandaki yaşam düzeyini yükseltmek ve geliştirmek için devlet tarafından alınması gereken, maddi ve maddi olmayan önlemler bütünü ifade eder. Geniş anlamda sosyal haklar, halkın tümünün refahını amaçlar ve sosyal refah düşüncesi ve uygulamaları ile özdeşleşebilir. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere sosyal haklar bir toplum içerisinde bireylerin eşit vatandaşlık çatısı altında tanımlanan haklardır.

SOSYAL HAKLARIN SINIFLANDIRILMASI

Sosyal hakların sınıflandırılması sürecinde vurgulanması gereken önemli bir nokta ise birbiriyle belirli alanlarda kesişen sosyal ve ekonomik hakların niteliğinin belirlenmesidir. Alanyazında sosyal ve ekonomik hakların sınırlarının çizilmesine yönelik belirli çalışmalar olmakla beraber bu sürecin zorlu bir süreç olduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda insan haklarının gelişiminde öneme sahip olan bölgesel ve küresel sözleşmeler içerisinde bu hakların ayırımına yönelik zorluklar bulunmaktadır. Avrupa Sosyal Şartı içeriğinin oldukça geniş bir kapsama sahip olması nedeniyle bunun en temel örneğidir. İkinci kuşak belirtilen haklar sosyal boyutuyla ele alınmaktadır. Örneğin; sendikal haklar söz konusu olduğunda ise, hakkın sosyal yönü sadece işçilerin sendikal haklarını kapsar. İşverenlerin sendikal hakları sosyal hak olarak nitelendirilemez ve burada ekonomik bir hak söz konusudur. Bir diğer örnek ise çalışma hakkı bir sosyal hak olarak görülürken, çalışma özgürlüğü ise klasik bir haktır. Bu noktada sosyal hakların öne çıkan en önemli özelliği savunmasız ve dezavantajlı bireyleri koruması olarak nitelendirilebilir.

BAŞLICA SOSYAL HAKLAR

Toplumsal yaşam içerisinde süregelen ekonomik ve sosyal adaletsizliklerin azaltılması ve toplum içerisinde var olan sınıflar arası eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik ortaya konulan sosyal

haklar, içerik olarak daha önce de vurgulandığı gibi oldukça geniş bir kapsama sahiptir. Dolayısıyla bu bölüm kapsamında bu haklar içerisinde en temel altı madde (çalışma hakkı, adil ücret hakkı, sosyal güvenlik hakkı, barınma hakkı, sağlık hakkı ve eğitim hakkı) biraz daha ön plana çıkacaktır. Bu haklar insanlık onuruna yaraşır bir yaşam standardında yaşamayı sağlayan haklardır.

SOSYAL BİR HAK OLARAK SOSYAL HİZMET

Vatandaşlık hakları ve politik haklar üzerindeki bu yoğunlaşmanın çeşitli nedenleri, 18. yüzyıldan bu yana süren Batı ülkelerindeki baskın liberal demokrasi anlayışının bir yansımasıdır. Bu haklar üzerinde yoğunlaşma, devletin sağlık, eğitim, sosyal refah vb. hizmetlerini sınırlandırmasına karşın, birinci kuşak haklara ilişkin iyi raporlar yazabilmesini engellemekte ve politik olarak da devletlerin işini kolaylaştırmaktadır. İkinci Kuşak Haklar içerisinde yer alan sosyal hakların toplum ve devlet düzleminde temel savunuculuğu ve bu haklarla ilişkili yürütülecek olan politikalar ve uygulamalar yalnızca hukukçuların uzmanlık alanında olmayıp daha çok insani düzeyde hizmet sunan mesleklerin, ki özellikle sosyal hizmet uzmanlarının, mesleki sınırları içerisinde yer alır. Üçüncü Kuşak Haklar düşünüldüğünde ise ekonomi alanında hizmet verenler, politikacılar ve toplumla çalışan sosyal hizmet uzmanları ön plana çıkmaktadır. Tanımda da vurguladığı üzere sosyal adalet ve sosyal adaletin gerçekleşmesinde önemli bir değişken olan sosyal eşitliğin yaratılması süreci daha çok harcama gerektiren ikinci ve üçüncü kuşak hakların uygulamaya aktarılması ve sosyal hizmet programlarının bir hak olarak tanımlanması bu anlamda önem arz etmektedir. Sosyal hizmet, insan haklarının son halkada tamamlanmasında önemli roller üstlenmektedir. Hak ve özgürlüklerin tanınması ve genel düzeyde gerçekleştirilmesi sağlansa bile; yoksulun, engellinin, işsizlerin bu haklardan faydalanması, ancak sosyal hizmet programları ve müdahaleleriyle olanaklıdır.

GİRİŞ

Sosyal hizmet mesleği ve disiplini insan haklarının birçok yönüyle ilgilidir. Bu ünite de ilgi alanları arasında ilk sıralarda yer alan, sosyal adalet konusu üzerinde durulmuştur.

SOSYAL ADALETİN KAVRAMSAL NİTELİKLERİ

Sosyal adalet kavramı mesleğin özü ile öylesine iç içe geçmiştir ki, sosyal adaletin izine her şeyden önce uluslararası sosyal hizmet tanımında rastlarız. 2014 yılında, mesleğin en önemli iki çatı örgütü olan, Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu (IFSW) ve Uluslararası Sosyal Hizmet Okulları Birliği (IASSW) tarafından güncellenen küresel sosyal hizmet tanımında sosyal adalet, sosyal hizmetin dört temel ilkesi arasında açıkça belirtilir. 2014’te yapılan meslek tanımındaki güncellemede etik ilkeler konusunda ayrıca aşağıdaki açıklama yapılmıştır: “Sosyal hizmetin kapsayıcı ilkeleri insanların doğuştan değerli ve onurlu olduklarını kabul etmek, zarar verilmemeleri gerektiği, farklılıkları kabul etmek, insan hakları ve sosyal adaleti desteklemektir. Görüldüğü gibi, sosyal adalet sosyal hizmet merkezindeki bir değerdir ve insan hakları ile iç içedir. İnsan haklarını ve sosyal adaleti savunmak ve desteklemek sosyal hizmetin temel motivasyonudur. Sosyal hizmet mesleği insan haklarının ortak sorumlulukla birlikte yan yana olmaları gerektiğinin farkındadır. Ortak sorumluluk fikri bireysel insan haklarının yalnızca günbegün fark edilebileceği birbirleri ve çevre için sorumluluk alınmasıyla ve toplumla karşılıklı ilişki yaratılmasının önemli olduğu gerçeğinin altını çizmektedir. Bu nedenle sosyal hizmetin başlıca odağı her düzeyde insanların haklarını savunmak ve insanların birbirlerinin iyilik hâlleri için sorumluluk almalarının, insanların birbirlerine karşı ve insanlar ile çevre arasında karşılıklı bağımlılığının farkında olmalarını ve sonuçlarını kabul etmelerini kolaylaştırmaktır.” Pozitif toplumsal değişimin ancak sosyal adaletle birlikte gerçekleşeceğinin altı güçlü biçimde çizilir. Sosyal hizmet mesleği sorun çözmeye ve değişime odaklanmıştır. Bu itibarla sosyal hizmet uzmanları toplumda ve hizmet ettikleri bireylerin, ailelerin, toplulukların yaşamında “değişim unsuru”dur. Sosyal hizmet insancıl ve demokratik ideallerden ortaya çıkmıştır ve değerleri tüm insanların eşitliğine, değerine ve onuruna saygıya dayanmaktadır. Başlangıcından beri, sosyal hizmet uygulaması insan ihtiyaçlarının karşılanmasına ve insan potansiyelinin geliştirilmesine odaklanmıştır. İnsan hakları ve sosyal adalet sosyal hizmet hareketinin motivasyonunu ve gerekçesini oluşturmaktadır. Dezavantajlılarla dayanışma hâlinde, sosyal hizmet mesleği yoksulluğu ortadan kaldırmaya ve baskı altındaki ve zor durumdaki insanları özgürleştirerek sosyal birliği sağlamaya çalışmaktadır. Sosyal hizmet değerleri mesleğin ulusal ve uluslararası etik kurallarında yer alır. Sosyal adalet, bir toplumda “toplumsal kaynakların ve sorumlulukların toplumun tüm üyelerine eşit dağılımı” anlamına gelir.

SOSYAL HİZMETİN MİSYONUNA KATKI

Sosyal adalet ilkesi sosyal hizmetin amacından uzaklaşmamasını sağlayan koruyucu bir işlev görür. Psikanalitik Kuram ve onun uzantısı olan psikososyal vaka çalışması sosyal hizmet uzmanlarının en sık başvurduğu yaklaşım olmuştur. Meslek toplum tarafından sosyal korumayı, uyumu ve bütünleşmeyi teşvik etmek için çalışan bir meslek olarak görülmüştür. Ancak sosyal refah devletinin altın çağı sayılan 1960’larda başlayan geniş toplumsal hareketlerin etkisiyle sosyal hizmet uzmanları ve akademisyenleri sosyal adalet misyonunu yeniden gündeme taşımışlardır.

Sosyal Adalet Hedefinde Bireyin Konumu

Kimi durumlarda toplumun “ortak esenliği” uğruna bazı nüfus gruplarının ve bireylerin bundan yarar değil, tam aksine ciddi zararlar görmesi olasıdır. Örneğin, ekonomik büyümenin sağlanması ve yoksulluğun azaltılması için kadınların tam zamanlı olarak iş yaşamına katılmalarının özendirilmesi, beraberinde kadına yönelik ücretli izin, doğum ve çocuk yardımları gibi etkili sosyal koruma enstrümanları olmadığında çocukların gelişimi ve yetişmesi açısından bazı zararlar doğurarak çocuğu mağdur konuma düşürebilir. Sosyal adalet zaman içerisinde hiyerarşik veya geçmişten miras kalan eşitsizliklerin sonuçlarının iyileştirilmesi amacıyla gelişmiştir. Salt sosyal adaletle dayalı bir dünya görüşünün bireysel kimliği ve seçimleri önemsemeyen bir politika üreteceğini dikkate almak gerekiyor. Ayrıca böyle bir dünya görüşü sosyal hizmet mesleğinin temel değerlerinden uzaktır. Sosyal adalet üzerinde inşa edildiğini savunan Sovyetler Birliği’nde toplumun ortak refahı için bireysel seçimler açıkça kısıtlanmıştır. Adeta, “ben yok sen yok, biz varız” söylemi ile bireysel kimliğe karşın toplumsal kimliğin değeri tercih edilmiştir. Sosyal Adaletin Sınırları Sosyal adaletin sınırlarını dört kavrama başvurarak çizebiliriz. Bunlar bütün bireylerin, eşit değeri, temel gereksinimlerini karşılamada eşit hakka sahip olmaları, yaşam şanslarını ve fırsatları olabildiğince geniş oranda

kullanmaları ve adaletsiz her düşünce ve eyleme karşı korunmalarıdır. Sosyal Hizmet Ansiklopedisi'nin, "Barış ve Sosyal Adalet" başlıklı bölümünde sosyal adaletin üç unsuru olduğunu belirtir [7]:

1. Birincisi hukuki adalet olup, bireyin topluma olan borcu ile ilgilidir.
2. İkincisi, paylaşılan adalettir ve insanların birbirlerine olan borçlarıyla ilgilidir.
3. Üçüncüsü ise dağıtıcı adalet olup, toplumun bireye olan borcuyla ilgilidir. Dağıtıcı adalet diğer iki adalet unsurunu da kapsayan niteliği ile toplumsal kaynakların adil dağılımının sağlanması ve bunun sorgulanması sorunsalı üzerine odaklanmıştır. Yukarıda sıralanan adalet boyutları sosyal hizmetin temel amacı olarak işlev görmektedir. Sosyal adalet müracaatçının güçleri, kaynakları ve içinde yer aldığı etnik, kültürel, sosyal ve ekonomik çevrenin dikkate alınmasına olanak tanımaktadır.

MESLEĞİN ETİK STANDARTLARINDA SOSYAL ADALET

Sosyal adalet, sosyal hizmetin etik standartları kapsamında etik bir ilke olarak ele alınmakta, sosyal adaletin sağlanmasında sosyal hizmet uzmanlarına toplumsal bilinç artırma içeren bir rol yüklenmektedir. Altı Meslek Değeri Arasında Sosyal Adalet Sosyal Hizmet Mesleğinin Etik kuralları (kodları) içinde açıkça altı değer tanımlanmıştır:

1. Hizmet,
2. Sosyal adalet,
3. Saygınlık ve kişinin değeri,
4. İnsan ilişkilerinin önemi,
5. Bütünlük,
6. Yetkinlik. Görüldüğü gibi sosyal adalete temel değerler listesinin başında rastlıyoruz.

UYGULAMADA SOSYAL ADALET

Araştırmalar, sosyal hizmet uzmanları tarafından mesleğin nihai amacının sosyal adalet olarak görüldüğüne işaret ediyor. Sosyal hizmet disiplini açısından sosyal adaletin nasıl bir anlam taşıdığını bir örnekle verecek olursak; nasıl tıbbın nihai amacı sağlıklı bir toplum, eğitimin amacı öğrenme ve gelişme ise sosyal adalet de sosyal hizmetin tanımlayıcı bir işlevi ve nihai amacıdır. Temel amaç olmasının yanı sıra, sosyal adaletin düzenleyici bir değer olması sosyal hizmetin bilgi, beceri ve değerler bütününe etkide bulunur. Gerek doğrudan aktif sorun çözme müdahalelerinde ve araştırma uygulamalarında, gerekse politika değişimi yaratma çabalarında sosyal adalet ideali sosyal hizmetin aynı zamanda düzenleyici ve örgütleyici bir değeridir.

SOSYAL REFAH POLİTİKALARINDA SAVUNUCULUK

İnsan hakları konusunu sosyal hizmet mesleğinin işlevleri açısından ele aldığımızda, üzerinde durulması gereken konular arasına “sosyal refah politikası” dâhil olur. Çünkü en yalın deyimle, meslek sosyal adalete hizmet ettiği kadar sosyal refah politikalarının geliştirilmesine ve iyileştirilmesine de hizmet eden bir yapıya sahiptir. Sosyal hizmet disiplini kimliğini sosyal sorunlar üzerinde şekillendirir. Amaçlar, sosyal sorunların nedenleri, sonuçları ve nasıl çözüleceği konularında bilgi ve beceri üretmektir. Sosyal hizmetin amaçları doğrultusunda öncelikli meselelerin başında, sosyal refah politikalarının insancıl ve adalet-temelli biçimde yapılandırılması da gelir. Sosyal refah politikası veya kısaca sosyal politika, sosyal hizmet eğitiminin ayrılmaz bir bileşenidir. Uluslararası sosyal hizmet eğitim akreditasyon standartları arasındadır. Bir sosyal hizmet uzmanından sosyal politikalar hakkında bilgi sahibi olması ve uygulamaların kişileri ve toplumu nasıl etkilediğini analiz edebilmesi beklenir. Böylece, incelenen sosyal refah politikalarının, insan haklarına ve sosyal adalete ne düzeyde katkı sağladığı görülebilmektedir.

SOSYAL REFAH POLİTİKASININ KONUMU

Sosyal hizmet, sosyal refahı artırma mesleğidir. İnsanların yaşam koşullarının ve haklarının - kendilerine özgü değişebilen ihtiyaçlarına göre- geliştirilmesi, mesleğin öncelikli gündemidir. Sosyal politika, resmî olarak “bir kuruluşun ya da hükûmetin eylem için bir rehber olarak kullandığı açık ya da kapalı duruş planı” olarak tanımlanmıştır. Politika, belirli bir dizi program ve prosedürü kurar, tüm kamu faaliyetlerini içerir ve kaynak dağılımını ve bunun “toplumun sosyal refahı” üzerindeki etkisini ele alır. En temelde, sosyal politika beş ana özellik içerir. Birincisi, bir toplumun değerlerinin, ilkelerinin ve inançlarının resmî ifadesidir. İkincisi, bu değerler, ilkeler ve inançlar bir program ve bunun sonucunda ortaya çıkan hizmetler aracılığıyla gerçekleşir. Üçüncü olarak politika, belirli bir program ya da hizmet sunan bir kuruma, yaptığı işle ilgili meşruiyet ve yaptırım gücü sağlar. Dördüncü olarak politika, bir örgütün görevini gerçekleştirmesi için bir yol haritası sunmaktadır. Beşinci olarak ise politika, uygulayıcıya kendi profesyonel rolünde rehberlik eden geniş bir yapısal çerçeve oluşturur. Wilensky ve Lebeaux, klasikleşmiş eserleri "Endüstriyel Toplum ve Sosyal Refah"ta, farklı sosyal politika biçimlerini gösteren bir çerçeve sunmuşlardır. Modelleri, tortusal ve kurumsal olmak üzere iki perspektif içerir. Tortusal sosyal politika, sosyal refahı sınırlı bir içeriğe oturtur. Genelde yoksullukla ilgili sosyal yardım uygulamalarını içerir. Zamanla sınırlı, acil müdahaleler içeren, yardım çeşitliliği olmayan uygulamalar içermektedir. Böylesi bir sosyal refah politikası anlayışı müracaatçı sistemlerinin refahını geliştirmekten ziyade onları daha kötü duruma düşmekten ancak koruyabilecek niteliktedir. İnsan haklarının bugünkü düzeyi açısından yeterli değildir. Diğer taraftan, kurumsal sosyal refah politikası perspektifi ise insanları etiketlemeden geliştiren kapsamlı hizmetler içerir. Sosyal politika herkese ulaşmaya çalışır ve evrensel değerler üstünde biçimlendirilir. Sosyal Politikanın Sosyal Adaletle İlişkisi Sosyal refah politikasının kökleri sosyal adaletin ilkeleriyle beraberdir. Etkili bir sosyal politika uygulaması, politikayı etkileyen çeşitli adalet teorilerinin tanımlanmasını, anlaşılmasını ve değerlendirilmesini gerektirir. Adalet teorileri çeşitlidir ve insan hâllerine farklı bakış açıları yansıtır. Bir sosyal politika toplumun tümünü kucaklamalı ve her şeyden önce eşitsizliklere karşı kullanılmalıdır. Gerçek bir adalet, doğru bir sosyal politika insan haklarını üst düzeyde gözetendir. Diğer taraftan sosyal politikanın insani kazanımları koruyan bir araç olarak kullanılmasını savunanlar da vardır.

SAVUNUCULUK

Savunuculuk için ihtiyaçları tanımlayan verilerin toplanması ve müracaatçıların harekete geçirilmesi beklenir. Bazen de müracaatçı ile birlikte değil onun için savunuculuk yapılabilir. Zihinsel engelliler, savunmasız çocuklar gibi kendi haklarını korumada ve geliştirmede güçsüz olan gruplar için savunuculuk yapılır.

Savunuculuğun Kavramsal Yapısı

Sosyal hizmette savunuculuk, bir müracaatçının ya da bir davanın bir ortamda özel ve müşterek biçimde temsil edilmesi, adaletsiz ya da yanıt vermeyen bir sistemde karar vermeyi sistematik olarak etkilemeye çalışmaktır. Sosyal hizmet uzmanı, savunucu rolü üstlenerek, müracaatçı sisteminin haklarını geliştirmeye katkı verir. Tanımdaki anahtar kelimeleri inceleyelim:

Özel: Müracaatçı ile savunucu arasındaki ilişki, müracaatçıya öncelik veren, onun ihtiyaçlarına odaklanan, biricik ve benzersizdir.

Müşterek: Müracaatçı ve savunucu arasındaki ilişki karşılıklı, birbirine bağlı, katılımcı ve eşittir; birlikte fikir alışverişinde bulunurlar, üzerinde anlaşmaya varırlar. Müşterek kavramının içinde güçlendirme de vardır. Yalnızca müracaatçının bir eylemi gerçekleştirmesini içermez, aynı zamanda çevresiyle etkileşimini artırması için gereken becerileri kazandırır ve onu motive eder.

Temsil: Savunucu, konuşma, yazma veya başka biri adına hareket etme, bir müracaatçının endişelerini iletme veya ifade etme, onlar için hizmet etme faaliyetlerini kullanır.

Müracaatçı(lar): Bir kişi, küçük veya büyük gruplar, bir dernek, bir etnik nüfus, ortak kaygıları olan kişiler olabilir. “Müracaatçı(lar)” belirli boyuta veya sayıya göre sınırlı değildir.

Dava: Genellikle benzer endişeleri olan bir grup insanı etkileyen bir durum veya problemdir. Bir bireyin durumu, aynı tedaviye ihtiyaç duyan daha büyük bir grubun temeli olabilir. Bir davada, sadece bir müracaatçı değil, tüm aile içi istismar mağdurlarının hakları savunulabilir.

Ortam: Meseleleri, düzenlemeleri, kuralları, kamuya ait konuları, yasaları veya farklı görüşleri tartışmak veya anlaşmazlıkları çözmek için belirlenmiş herhangi bir kurul yapısıdır. Örnekler kamuya açık toplantılar, yasama komiteleri, kurul toplantıları ve denetleme oturumlarıdır.

Sistemik: Savunucu, nasıl hareket edeceğine karar vermeden önce, koşulları analiz ederek, planlı ve düzenli bir şekilde bilgi ve becerileri uygular.

Etkileme: Bir savunucu, müracaatçı sistemine zarar veren kaynak veya politikaları etkilemeye veya değiştirmeye çalışır. Bazı “etkileme” faaliyetleri, müracaatçı gruplarının örgütlenmesi, koalisyonlar oluşturulması, halk eğitimi, kamu görevlileri ve yasa koyucularla bağlantı kurmayı içerir.

Karar verme: Kaynakları tahsis etme, faydaları tanımlama ve hizmetlere erişim ve uygunlukları, şikâyetleri belirleme gibi faaliyetleri ifade eder.

Yanıt vermeyen: Savunucular, talepleri, dilekçeleri, soruları, mektupları, görüşme randevularını zamanında yanıtlamayan kişileri veya kurumları belirler.

Sistem(ler): Uygun kişilere hizmet sağlamak, yasaları ve kararları uygulamak ve bir toplumun kaynak tahsisatının kilit alanlarından sorumlu olmak üzere tasarlanmış ve yetkilendirilmiş kurumları ifade eder. Ceza adalet sistemi, akıl sağlığı sistemi, yasama sistemi, refah sistemi, sağlık sistemi ve ulaşım sistemi örneklerdir.

UYGULAMADA SOSYAL POLİTİKA SAVUNUCULUĞU

Savunuculuğun mesleğin ilk yıllarından itibaren öncelikli bir müdahale aracı olarak kullanılması mesleğin sosyal adaleti ve insan haklarını geliştirme mesleği olarak sosyalizasyonunu etkilemiştir.

Özellikle savunmasız, yaralanabilir ve baskı altındaki gruplarla yürütülen uyumu artırıcı, sosyal koşulları iyileştirici girişimler sosyal hizmetin adeta bir savunuculuk mesleği olmasına etki etmiştir. Savunuculuk makro müdahalelerin merkezindedir.

Etik Kurallarda Savunuculuk Sosyal hizmetin etik kuralları, sosyal hizmet uzmanlarının sosyal adaletsizliklere karşı mücadele etmesini, pozitif sosyal değişim için çalışmasını ve özellikle savunmasız gruplar için savunuculuk yapması gerektiğinin altını çizmektedir.

Savunuculuğun Uygulama Yönü: Sosyal Aksiyon Mesleğinin misyonu olan sosyal refahın sağlanması yükümlülüğünü karşılayabilmek için yapılacaklar sosyal hizmet mesleğinin etik kuralları belgesinde, sosyal ve siyasal aksiyon başlığı altında, mesleki sorumluluklar olarak ayrıntılı biçimde listelenmiştir.

ELEŞTİREL BİLİNÇ VE BASKI KARŞITI UYGULAMA

Baskı karşıtı uygulama özü itibarıyla sosyal hizmet mesleğini kendi kimliği ile adeta “barıştırmaya” iddiası taşıyan ve aynı zamanda geleneksel sosyal hizmet modellerine karşı eleştirel duran bir yaklaşımdır. Baskı karşıtı uygulama, baskıya vurgu yapan yeni sosyal hareketlerden gelen eleştirilere yanıt olarak, son yıllarda geliştirilmiş bir güçlendirme uygulamasıdır.

TEMELLERİ VE GELİŞİM SÜRECİ

Sosyal hizmet, felsefesi ve teorik bağlamı itibarıyla sosyal adalet paradigması temeli üzerine inşa olmuş özgürleştirici bir meslektir. Toplumdaki “güç farklılıklarının” asgari düzeye indirilmesiyle ilgili olan baskı karşıtı uygulama da eşitlik, içerme, güçlendirme değer ve yaklaşımlarını içeren niteliği ile sosyal adaleti temel referans alır. Sosyal Hizmet Kuramlarının Neresinde? Sosyal hizmetin rolü ve amacına yönelik kuramlar açısından ortaya konulmuş üç temel kuramlar grubu diyebileceğimiz, yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlar: Koruma yaklaşımları, terapötik yaklaşımlar, özgürleştirici yaklaşımlardır. Bu kuramsal yaklaşımların tümü sosyal hizmet müdahalesinin etkililiğine ilişkin evrensel kanıtlar sunmaktadır. Koruma yaklaşımında, sosyal hizmet uzmanının temel amacının insanların kendi yaşamlarıyla yeterli biçimde baş edebilmelerini sağlamak olduğu belirtilir. İkinci olarak, sosyal hizmette terapötik yaklaşım, Carl Rogers’ın çalışmalarına dayanan danışmanlık teorileriyle ortaya konmaktadır. Bu yaklaşımda, müracaatçının kendisini ve diğerleriyle ilişkilerini (özellikle yakın akraba ve arkadaşlarıyla) daha iyi anlaması için danışman tarafından yardımcı olunur ve sorunlarla daha etkili mücadele etme yolları çalışılır. Özgürleştirici yaklaşımlar, koruma yaklaşımı ya da terapötik yaklaşımdan daha geniş bir yelpazedeki uygulamaları kapsar. Baskı karşıtı uygulama, sosyal adaleti sağlama ve insan haklarını geliştirme değerine bağlılığıyla, bu uygulamaları içinde barındıran en güçlü çerçevedir. İlişkili Yaklaşımlar Baskı karşıtı uygulamanın gelişme sürecine özellikle feminist, eşcinsel, engelli, azınlık konumundaki etnik ve diğer kitlelerin sosyal hareketleri ile sosyal hizmetin geleneksel uygulama anlayışına muhalefetle görünür olan, çeşitli toplumsal eşitsizliklere ve siyasal değişimlere tepki olarak doğan diğer sosyal hizmet yaklaşımları etki etmiştir. Yaklaşım bunların tümünü kuşatır. Birçok alt özgürleştirici yaklaşımı içerir. Bu yaklaşımların başlıcaları; radikal yaklaşım, yapısal yaklaşım, feminist yaklaşım, ırkçılık karşıtı yaklaşım, güçlendirme yaklaşımıdır.

Freire Etkisi

Güçlendirme kavramının teorik temelleri sosyal yönden dezavantajlı olan nüfus gruplarıyla çalışan eğitimcilerin çalışmalarında atılmıştır. Güçlendirme, Brezilyalı tanınmış eğitimci Paulo Freire’nin 1960’lı yıllarda geliştirdiği eğitim felsefesinden büyük ölçüde etkilenmiş bir kuramsal yapıdır. Freire 1972 yılında kaleme aldığı “Ezilenlerin Pedagojisi” başlıklı kitabında, kendi eleştirel bilinçlerini ve eş zamanlı eylemlerini geliştirmek suretiyle, ezilen insanların nesneleştirilmesini ve insanlıktan uzaklaştırılmasını ters yüz eden özgürleştirici bir pedagojiye atıfta bulunur.

UYGULAMAYA YANSIMALAR

Dominelli baskı karşıtı uygulamayı, “müracaatçılarla birlikte yürütülen, toplumsal sınıfları ve yapısal eşitsizlikleri vurgulayan bir sosyal hizmet uygulaması formu” olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, toplumsal statülerine bakmaksızın insanların tümünün gereksinimlerine yanıt üreterek, kendileri için uygun ve hak ettikleri hizmetleri elde etmelerini temel amaç edinir. Baskı karşıtı uygulama kişi-merkezli bir felsefeye ve eşitlikçi değer sistemine dayalı olarak insanların yaşamlarındaki yapısal eşitsizliklerin zarar verici etkilerinin ortadan kaldırılmasıyla ilgilidir. Eşitsizlik bireyler üzerinde baskı yaratarak gelişmelerine engel olur. Bu nedenle, uzman-müracaatçı etkileşiminde de hiyerarşinin olumsuz etkilerinden olabildiğince kaçınılarak, kolaylaştırıcılık rolüyle müracaatçının güçlenmesine özen gösterilir. Sosyal hizmette baskı karşıtı uygulamanın genel çerçevesini oldukça kapsamlı bir şekilde ortaya koyan bazı yazarlar, sosyal hizmet uzmanlarının yasal ve mesleki sorumluluklarının müracaatçı sistemlerini güçlendirecek bir temelde nasıl kullanılacağına odaklanmışlardır. Gerek toplum ve politika gerekse bireysel ilişki ve iletişim düzeylerinin anahtar kavramları olarak “güç” ve “otorite”ye vurgu yaparlar. Bu kavramları yeniden tanımlayarak, müracaatçı-uzman ilişkisini doğru biçimde konumlandırarak ayrımcılığa karşı duran ve müracaatçıları güçlendiren bir uygulama modeli ortaya koyarlar. Etkili bir baskı karşıtı uygulama öncelikle sosyal hizmetin değer temelini tam olarak benimsenmesi ile başlar. Gücün ve neden olduğu baskının mesleki değer sistemi ile anlaşılması gerekir. Güç, kişilerin amaçlarına ulaşmak ya da çeşitli gereksinimlerini

karşılmak için kendilerinden güçsüz olanları engellemesiyle ilgilidir. Baskı ise, kişisel ya da sosyal ilişkilerdeki güç eşitsizliği sonucu oluşmakta ve kişilerin “güçsüzlüklerini” kabul ederek içselleştirmeleriyle perçinlenmektedir. Yoksullukla ya da renk, inanç, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı gibi diğer sorunlarla mücadele ederken baskı karşıtı uygulamanın esas niteliği bu hareketin tabandan gelişmesi, diğer ifadeyle çözüm sürecinde sorunun sahiplerinin başat olabilmesidir. Bu çerçevede baskı karşıtı uygulama:

- I. Müracaatçıları güçlendiren nitelikte bir yaklaşım olmalı,
- II. Müracaatçılarla ortaklığa dayalı yapılandırılmalı,
- III. Asgari düzeyde müdahale içermeli,
- IV. Sorunun yapısal bağlamını doğru biçimde kavramalıdır.

Eleştirel Bilinç

Baskı karşıtı uygulamanın güçlendirici bir yaklaşım niteliğinde olması için sosyal hizmet uzmanlarının, insanların yaşadıkları sorunla ilgili bilgi-bilinç eksikliğinin, karar verme sürecine katılmalarının önündeki engellerin, güven ya da beceri gereksinimlerinin giderilmesine katkı vermesi gereklidir. Böylece, müracaatçıların yaşamlarının kontrolünü ellerinde tutmaları söz konusu olacaktır. Sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçılarla ortaklığa dayalı bir uygulama tasarlayabilmesi için ise, uygulamanın açık iletişime dayalı, bireyi kıymetlendiren bir yapıda ve karar verme sorumluluğunun ortaklar arası paylaşıldığı bir alanda gelişmesi gerekir. Bu noktada ortaklığa dayalı müracaatçı-uzman ilişkisi geliştirmenin ne kadar gerçekçi olabileceğine eleştirel gözle bakmak da gerekir. Baskı karşıtı uygulama perspektifi, çeşitli sosyal sorunların çözümünde yapısal-sosyal faktörlerin etkilerinin dikkate alınmasına ve müracaatçı-uzman ilişkisine yaptığı vurguyla sosyal hizmetin bilgi ve değer temelini pekiştirir. Bununla birlikte, bazı durumlarda, kullandığı terminoloji nedeniyle özellikle sosyal hizmet uzmanları için olumsuz etkiler doğurabilmektedir. Bu uygulama yaklaşımı, çeşitli baskıları ortadan kaldırmak için hâlihazırda ön cephede çaba sarf etmekte olduklarına inanan sosyal hizmet uzmanlarının çalışma istek ve motivasyonlarını azaltabilir. Hatta bazılarının adaletsiz sosyal yapıları değiştirmek için çaba göstermemekle suçlandıklarını hissetmeleri sonucunu doğurabilir. Bununla birlikte, yaklaşımın “her türden yapısal baskının ortadan kaldırılması” biçiminde telaffuz edilen nihai hedefi de yoğun çalışma yükü altındaki sosyal hizmet uzmanları için tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri kadar ağır bir sorumluluk olarak algılanabilir. Bu nedenle, yaklaşımın terminolojisini müracaatçıları güçlendirmek adına profesyonelleri güçsüzleştiren bir yapıya çağrışımla kurmamak, bunun için de olabildiğince eşitliği önceleyen bir model olarak sunmak hayati önem taşımaktadır.

GİRİŞ

Sosyal hizmet mesleği; eğitim, sağlık, topluluk gelişimi, çevre, politika ve boş zaman etkinlikleri dâhil olmak üzere birçok alanda çok farklı roller üstlenmiştir. Bu alanlar içerisinde yaşa, ırka, cinsiyete ve benzeri birçok temel farklılıklara dayanarak kategorize edilebilecek olan müracaatçı grupları, buldukları dezavantajlı konum nedeniyle çeşitli sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Sosyal hizmet mesleği, bahsedilen incinebilir grupların karşılaştıkları bu sorunlarla baş etmesinde insan hakları ve sosyal adalet temelinde onlara profesyonel hizmet vermektedir. Bu sebeple sosyal hizmet alanları içerisinde müracaatçı gruplarının yaşadığı dezavantajlılık durumunun analizinde insan haklarının konumu derinlemesine bilinmelidir.

HASSAS GRUPLAR OLARAK ÇOCUKLAR VE GENÇLER

Yetişkinlerden farklı biyopsikososyal özelliklere sahip olan çocukların ve gençlerin yaşadıkları toplumlar içerisinde dezavantajlı duruma gelmemeleri açısından onların sahip oldukları hakların tanımlanması ve kabulüne yönelik 20. yüzyılın son çeyreğinde Birleşmiş Milletler (BM) üye ülkelerinde kabul ettikleri uluslararası çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Özellikle çocukların ve gençlerin kim olduğu ve hangi yaş aralığını kapsadığı yönünde Birleşmiş Milletler; 18 yaşının altındaki herkesin çocuk olarak kabul edileceğini ve 15 ile 24 yaş arasındaki bireylerin ise genç olarak kabul edileceğini ifade etmektedir.

ÇOCUKLARIN VE GENÇLERİN SAVUNMASIZLIĞI

İnsan hakları tarafından yönlendirilen uygulamalarda, çocuklar insan hakları normlarına uygun olarak ya da buna karşı hareket etmenin ne anlama geldiğini öğreneceklerdir. Ayrıca çocukların belirli bir bilinç ve eğitim düzeyine erişmesi sonucu, sahip oldukları insan hakları hakkında bir farkındalık sağlayacaklardır. Ancak insan hakları normları evrensel olarak her toplumda doğru bir şekilde yürütülememektedir. Özellikle üçüncü dünya ülkelerinde daha belirgin olarak yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik dönüşümün tam anlamıyla gerçekleşmemesi o toplumdaki çocuk ve gençlerin belirli fırsat ve kaynaklara erişmesinde birçok engele neden olmakta ve ortaya çıkan olumsuz sonuçlardan doğrudan etkilendiği bilinmektedir. Savunmasızlık kelimesi yalın anlamıyla yetersiz ya da kötü savunulma durumu olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda savunmasızlık en kapsayıcı tanımıyla bir çocuğun veya gencin en temel haklara sahip olamama durumudur. Savunmasızlık kavramı çocukların ve gençlerin akranlarına göre daha çok riske maruz kalma ihtimalini ifade etmektedir. Onlar gıda, eğitim, ebeveyn bakımı ve benzeri birçok ihtiyaçtan yoksun kalma, sömürü, ihmal, istismar ve çeşitli hastalıklardan enfeksiyon kapma gibi farklı sorun alanlarında savunmasızlık durumunu yaşayabilirler. Çocukların yaşadıkları savunmasızlık durumları, onların yaşamlarının yalnızca şu anını değil aynı zamanda geleceklerini de derinden etkilemektedir. Çocukların ve de gençlerin toplumun geleceğini şekillendireceği etkisi mutlak bir gerçektir. Dolayısıyla yeni nesillerin biyopsikososyal açıdan sağlıklı olmaları ve evrensel bir anlayışla hak temelli olarak güvenli bir toplum içerisinde yaşamaları geleceğin şimdiden kurgulanmasıdır. Çocukların ve gençlerin kendi değerlerinin bilincinde olarak yetişmeleri ve bu değerlerin de insanlık düzeyinde genişletilebilmesi insan hakları özelinde gerçekleştirilecek doğru uygulamalar ile yakından ilgilidir. Çocukların ve gençlerin yaşamlarında var olan savunmasızlık durumları beş temel savunmasızlık alanında incelenebilir. Bunlar; gelişimsel, duygusal, bilişsel, fiziksel ve sosyal savunmasızlıktır. Yaş Dönemlerine Göre Savunmasızlık Bireyin doğumdan başlayıp ölüme kadar uzanan yaşamı ihtiyaç temelli olarak belirli yaş aralıkları içerisinde aşamalara, yaşam döngülerine ayrılmıştır. Doğal olarak bu evrelerdeki ihtiyaçları sadece kronolojik yaş özelinde açıklamak indirgemeci bir yaklaşım olarak görülebilir. Çünkü bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürel boyutu, bireyin sosyal ilişkileri ve toplum içerisinde elde ettiği ve edemediği sosyal statüler onu hem bilişsel hem duygusal anlamda etkilemektedir. Çocukların ve gençlerin yaşamları içerisinde karşılaştıkları (sosyal) savunmasızlıklar çoğu zaman yaşam döngüsünden hareketle açıklanmaktadır. Nitekim hızla değişen dünyadaki ekonomik, sosyal, kültürel ve daha pek çok alanda yaşanan dönüşümler öncelikle aile yaşamına yansyarak çocukluk ve gençlik dönemindeki bireyleri savunmasız bırakabilmektedir.

İNSAN HAKLARI VE ÇOCUK/GENÇLİK İLİŞKİSİ

Her çocuk sağlık ve huzur içinde, insan onuruna yaraşır bir biçimde büyüyerek yetişkin olmak ister. Bu istek, her çocuğun hakkıdır. Bu anlamda çocukların haklarına saygı gösterilmesi, çocuk haklarının korunması ve hayata geçirilmesi için taraf devletlerin yapması gerekenleri açıklayan BM Çocuk

Hakları Sözleşmesi'ne göre bazı çocuklar gerek bedensel gerekse zihinsel bakımdan tam erginliğe ulaşmamıştır. Doğum öncesinden başlayarak doğum sonrasında da küçük çocuklar yaş itibarıyla oldukça savunmasız olup; sağlık, beslenme, eğitim gibi ihtiyaçları için yetişkinlere, özel güvence ve korumaya ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle çocukların bunun gibi pek çok ihtiyacını karşılamak her ülke için bir zorunluluk hâlini almaktadır. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne bakıldığında, çocuğun kişiliğinin tam ve uyumlu olarak gelişebilmesi için bir aile ortamı işaret edilmekte, çocukların gelişmeleri için gerekli uygun ortamı sunacak olanın aile olabileceği vurgulanmaktadır. Fakat bazı ailelerin çocuğa doğrudan veya dolaylı yollardan zarar verebileceği görülmektedir. Aile içi şiddete maruz kalması, eğitiminin aksaması, ihmale ve istismara maruz kalması bunlara olumsuz örneklerdir. Ebeveynlerin boşanmasından sonra tek ebeveynli büyümesi kadar "çocuk" için birlikteliklerini devam ettiren aile ortamlarında da çocukların dezavantajlı bir konuma gelebildiği görülmektedir. Bu nedenle oldukça farklı nedenlerden dolayı çocuk korunma ihtiyacı içerisinde olabilir. Modern devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte çocukları ve aileleri destekleyen, alternatif bakım hizmetleri sunarak çocuk koruma sistemleri geliştirilmiştir. İdeal olan çocuk koruma sistemlerinin koruyucu-önleyici hizmet sunumu ile olası riskleri azaltması ve erken uyarı programları aracılığıyla çocuklar risk ile karşılaşmadan önce harekete geçilmesidir. Modern ve çağdaş bir çocuk koruma sisteminde, çocuğun bakımı ve korunması sorumluluğunu aile ve devlet paylaşmalı ancak bu paylaşımın çok hassas sınırları olduğu unutulmamalıdır. Devlet aileye bu sorumluluğu veren ve denetleyen bir tutum içerisinde olumsuz bir durumla karşılaştığında aileyi cezalandıran çözümler geliştirmek yerine aile ve çocukla birlikte sorun odaklı ihtiyaca dayalı çözümler üretmeli ve hayata geçirmelidir.

KADINLAR VE SAVUNMASIZLIK ALANLARI

Küresel düzeyde var olan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri kadınların eğitim, sağlık, iş yaşamı, aile yaşamı ve siyaset gibi birçok alanda ikincil konumda kalmalarına neden olmaktadır. Var olan bu eşitsizlikler insan haklarının birincil amacı olan temel özgürlükler ve eşitlik anlayışı ile çelişmektedir. Politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya diğer sahalarda tanımlanan ayrımcılık alanları, kadın katılımının belirli koşullara bağlanmasına ya da belirli biçimlerle sınırlandırılmasına neden olur ve bu sahalarda kadınların dışlanmaya maruz kaldıkları alanlardır.

İNSAN HAKLARI VE KADINLAR

Kadınların insan hakları, insan haklarından ayrı bir kategoriye ya da insan haklarının alt kategorisini oluşturmaz. Kadınların insan hakları, evrensel insan haklarının vazgeçilmez, ayrılmaz ve bölünmez bir parçasıdır. Ama biliyoruz ki, sadece kadın olmalarından dolayı, kadınların insan hakları ağır ihlallere uğramaktadır, bu sebeple kadınların insan hakları ayrıca ele alınmayı gerektirmektedir. Kadınların insan haklarının korunması, bütün insan haklarının kadınlar için erkeklerle eşit biçimde tanınması, korunması ve ihlallerin önlenip cezalandırılması demektir. Bu anlayış, yalnızca, kadınlara karşı şiddeti değil, kadınlara karşı toplumun ekonomik, siyasal ve sosyal tüm alanlarında yapılan ayrımcılığa dur demeyi gerektirir. Kadınlara karşı şiddeti, tekil ya da bağımsız bir toplumsal sorun olarak değil de kadınlara karşı uygulanan ekonomik, sosyal, siyasal ayrımcılığın bir tezahürü, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir yansıması olarak görmeyi gerektirir. İnsan hakları çerçevesinde kadın haklarına dair hukuki düzenlemeler ve bu düzenlemelerin kadın haklarına dair nasıl bir önem taşıdıkları ayrıntılı bir şekilde ele alınmalıdır. Bu kapsamda ilk olarak vurgulanması gereken hukuki düzenleme Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)'dir.

GİRİŞ

Sosyal hizmet mesleğinin “çevresi içinde insan” üzerine benzeri olmayan odaklanma durumu sosyal hizmet uzmanının, insanın birbiri ile ilintili birçok boyutuyla ilgilenmesini gerektirir: Biyolojik, entelektüel, duygusal, sosyal, ailesel, tinsel, ekonomik, toplumsal vb. “bütünlüğü içinde birey” adına duyulan bu ilgi, sosyal hizmet mesleğinin alanının genişliğine katkıda bulunmuştur. Bireylerin birincil çevrelerinden başlayarak daha geniş bir çevre içerisinde yer bulan sosyal ilişkileri, toplum içerisinde hak temelli refah hizmetlerine erişimleri onların yaşamları içerisinde karşılaştıkları savunmasızlık ve dezavantajlılık durumunun da daha net görülmesine olanak tanımaktadır. Bu sebeple sosyal hizmet mesleği ve disiplini çerçevesinde, müracaatçı gruplarının yaşadığı dezavantajlılık durumunun analizi ve savunmasızlık alanları insan hakları perspektifinde derinlemesine bilinmelidir.

HASSAS GRUPLAR OLARAK ENGELLİLER VE YAŞLILAR

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2009)’de engelli kavramı “diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir” olarak ifade edilmiştir. Dünya Sağlık Örgütüne (2011) göre ise; engellilik durumu herkesin hayatının belirli bir döneminde yaşayabileceği, insan işlevleri üzerinde kendini gösteren geçici ya da kalıcı zorluklar olarak tanımlanabilir. Engellilik, daha dar bir anlamda tıbbi belirleyicilerden hareketle ve çoğu zaman fiziksel ya da zihinsel bozukluklar dikkate alınarak ölçülmektedir. Ancak engellilik belirli bir bağlamda ortaya çıktığından, yalnızca bedensel açıdan tıbbi belirleyicilere bağlı olarak ölçülmesi, engelliliği tanımlamak açısından yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla engelliliği ölçmek için işlevselliğin ve katılımın önündeki toplumsal engellerin de dikkate alınması şarttır. Engelliliğin yalnızca biyolojik boyutuna dikkat çekilmesi engelliliği açıklamada eksik bir yapı ortaya koyacağından engelliliğin sosyal ve kültürel boyutlarına da vurgu yapılması önem arz etmektedir. Yaşlılık kronolojik yaşın ilerlemesiyle birlikte biyopsikososyal anlamda bütüncül olarak ele alınması gereken bir süreç olarak nitelendirilmektedir. Yaşlılık sürecinin değerlendirilmesinde, yaşlılığın bireyler için ne ifade ettiği ve yaşlılığın bireyler üzerinde ne anlama geldiği önemli olarak görülmektedir. Dolayısıyla yaşlılık, “toplumsal gelişmişliğe, kişinin sağlık durumuna, sosyal ve psikolojik durumuna bağlı bir ‘değişken’ biçiminde, yaşanan çağa ve bölgeye göre farklılaşan sübjektif bir kavram” olarak ifade edilmiştir. Genel bir perspektifte bir yaşam dönemi olarak kullanılan yaşlılık, bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal açılardan bağımsızlıklarını kısmen de olsa yitirdikleri, yaşamın birçok alanında kayıplar yaşadığı bir döneme işaret etmektedir. Yaşlılığa yönelik yapılmış olan sınıflamalar geçmişten günümüze farklılıklar göstermektedir. Genel olarak yaşlılık için kullanılan sınıflamalar 60 yaşını geçmiş bireyler üzerinden kurgulanmaktadır. Yaşlanma ve yaşlılıkla ilgili küresel ölçekte çalışmalar yürüten Dünya Sağlık Örgütü yakın tarihe kadar 60 ile 74 yaş arası yaşlılık, 75 ile 89 yaş arası ihtiyarlık, 90 yaş ve fazlası ileri yaşlılık olarak tanımlanmaktadır. Ancak Dünya Sağlık Örgütü’nün 2017 yılında yayınladığı son raporunda yaşlılığa yönelik yaş aralığını 80-99 yaş arası olarak belirlemiştir. Eski sınıflamaya oranla en temel fark 66-79 arası yaş grubunu orta yaş kategorisi içerisinde değerlendirilmesi olarak göze çarpmaktadır.

ENGELLİLERİN VE YAŞLILARIN SAVUNMASIZLIĞI

Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası istatistiklerine göre yaklaşık bir milyar insan ya da başka bir deyişle dünya nüfusunun % 15’i çeşitli engellilik durumları ile yaşamlarını sürdürmektedir. Dünya ekseninde engellilik durumu özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha yüksektir. Belirtilmiş olan yaklaşık engelli sayısı içerisinde 110 milyon ile 190 milyon arasında insan grubu önemli ya da yüksek derecede bir engelli yaşamaktadır. Engellilerin savunmasızlık durumu incelendiğinde özellikle bu bireylerin engelli olmayanlara göre daha düşük eğitim, daha kötü sağlık sonuçları, daha düşük istihdam düzeyleri ve daha yüksek yoksulluk oranları gibi olumsuz sosyoekonomik sonuçlara sahip olma olasılığı mevcuttur. Engelli bireylerin toplumsal yaşama sosyal ve ekonomik olarak dâhil edilmesinin önündeki engeller, erişilemez fiziksel ortamlar ve ulaşım, yardımcı aygıtların ve teknolojilerin kullanılamaması, uyarlanmamış iletişim araçları, hizmet sunumundaki boşluklar ve toplumdaki ayrımcı ön yargı ve damgalamalar onların yaşamlarındaki en büyük savunmasızlık alanlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Engelli bireylerin; yoksulluk, yetersiz beslenme, eğitim ve sağlık hizmetlerine yetersiz erişim, güvenli olmayan çalışma koşulları, çevre kirliliği ve hijyenik su ve temizliğe erişim eksikliği yoluyla maluliyet riski artmaktadır.

Engellilik, istihdam ve eğitim olanaklarının eksikliği, düşük ücretler ve bir engelli yaşam maliyetinin artmasıyla yoksulluk riski de artmaktadır. Yaşlanma ile bireyin yaşamında baş etmesi gereken birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar bireyden topluma kadar uzanan geniş bir perspektifte hem içsel (biyolojik, psikolojik) hem de dışsal (sosyal, kültürel) olarak ön görülebilir. Yaşlı bireylerin yaşlanma ile birlikte toplum tarafından kendisine dayatılabilecek olan sosyal izolasyon ve ilişkili olarak yalnızlık duygusunun yoğunluğu, sosyal yaşamının farklılaşmasına neden olabilir. Tam tersi düşünüldüğünde ise yaşlı olmaktan dolayı birincil çevresine bağımlı hâle gelmesi, kendi ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanması da ayrı bir boyut olarak incelenebilir. Yaşlı bireylerin yaşamları içerisinde karşılaşılabilecekleri temel savunmasızlık durumları ileri yaşta iş piyasasında olamama ya da emeklilik sonrası gelirin düşük düzeyde olabilmesi yoksulluk gibi büyük bir problemi ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bakım süreci, sağlık sorunları ve beslenme sorunları gibi ortaya çıkabilecek problemler yaşlı bireylerin savunmasız duruma gelebilmelerine neden olabilmektedir. Mutlaktır ki yaşlılıkla ilişkili savunmasızlık alanları daha geniş bir çerçeve içermektedir. **İNSAN HAKLARI VE ENGELLİ, YAŞILAR**

BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin ikinci maddesi; "engelliğe dayalı ayrımcılık, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alandaki tüm insan hak ve temel özgürlüklerinin diğerleri ile eşit bir şekilde yararlanmasını veya bunları kullanması imkânını ortadan kaldıran veya bunu engelleyen her türlü ayrımın, dışlamanın veya kısıtlamanın engelliğe dayalı olarak yapılması" olarak ifade edilmiştir. Ulusal anlamda T.C. Anayasası'nda özel olarak engelli bireylere yönelik gerekli önlemlerin alınmasında çeşitli hükümler kapsamında Devlete görev verilmiştir. Bu bağlamda Anayasa'nın sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler başlığının 61. maddesinde: "Devlet sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır. Bu amaçla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur" olarak ifade edilmektedir. İnsan hakları açısından yaşlılara yönelik kabul edilen uluslararası sözleşmeler düşünüldüğünde "Birleşmiş Milletler Yaşlı İlkeleri" yaşlıların haklarının korunmasında önem teşkil etmektedir. Yaşlı bireylerin sayı ve oranca arttığı bir dünyada, istekli ve yetenekli yaşlı bireylere toplumun devam eden faaliyetlerine katılmaları ve katkıda bulunmaları için fırsatların sunulması gerektiğine inanarak, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde aile hayatında yaşanan güçlüklerin, kırılğan yaşlı bireylerin bakıcılarına destek sağlanmasını gerekli kıldığını dikkate alarak, Uluslararası Yaşlanma Eylem Planı tarafından hâlihazırda belirlenen standartlarla birlikte Dünya Sağlık Örgütü, diğer BM kuruluşları ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün sözleşme, tavsiye ve ilke kararlarını akılda tutarak, hükümetleri, belirli ilkeler ışığında ulusal programlarına dâhil etmeye teşvik eder.

YOKSULLUK VE YOKSULLARIN SAVUNMASIZLIĞI

Yoksulluk daha geniş bir çerçevede haklardan ve yapabilirlikten yoksunluk durumu bağlamında insan hakları ihlali olarak tartışılmaktadır. Yoksulluğu azaltma ya da önlemede ise insan hakları temelli yaklaşımın tartışılmasına yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde girişimler sürdürülmektedir. Günümüzde yoksulluk; yetersiz tüketim ve insan onuruna yakışır bir yaşam için gerekli kaynak ve olanaklara (beslenme, barınma, temel eğitim ve sağlık hizmetlerine erişme) sahip olamamaktan daha fazla anlamlar içerir. Savunmasız koşullar, toplumdaki herkesi etkiler. Ancak çoğunlukla açlık, yetersiz sağlık, düşük eğitim düzeyi, kötü ve tehlikeli bir yerde yaşamak gibi fırsat, kaynak ve yapabilirliklerin yetersizliğine bağlı olarak yoksullar savunmasız koşullardan daha fazla etkilenebilirler. Ulusal ve uluslararası istatistikler incelendiğinde kadınların, çocukların, yaşlıların ve engellilerin yoksulluğa bağlı savunmasızlıklara daha fazla maruz kaldıkları anlaşılmaktadır.

İNSAN HAKLARI VE YOKSULLAR

İnsan hakları ve yoksulluk ilişkisi üzerine, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 1992 tarihli 134 nolu oturumunda kabul edilen kararında, yoksulluğun, "insan onurunun ihlali" ve belirli bazı durumlarda da yaşam hakkına bir tehdit oluşturduğu kabul edilmiştir. İnsan hakları yoksulluk ilgisi çerçevesinde yürütülen tartışmalar, yaygın olarak sosyal, ekonomik ve kültürel haklar ile sivil ve siyasi haklar arasındaki hiyerarşi tartışmasından hareketle sürdürülmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, yoksulluğu; istihdam; sağlık; fiziksel bütünlük (fiziksel açıdan sağlamlık); tehdide ve şiddete maruz kalmama; toplumsal, politik ve kültürel dinamikler içerisinde yer alabilme; saygı duyularak ve insanlık onuru incitilmeden bir yaşam sürdürebilme gibi fiziksel ve kamusal olanaklardan da yoksun olma durumunu ifade etmektedir. Yoksulluk bu hak ve olanakların yoksunluğu bağlamında düşünüldüğünde insan hakları ihlali olarak kavramsallaştırılmaktadır. Herkes için insani gelişme, ayrımcılığı giderme ve insan haklarının korunmasını sağlama kapasitesi, görevi ve iradesine sahip, güçlü ulusal insan hakları kurumlarının bulunmasını gerektirmektedir. İnsan hakları komisyonları ve kamu denetçileri (ombudsman), hak ihlallerine ilişkin şikâyetleri inceler, sivil toplumu ve devleti insan hakları hakkında eğitir ve hukuk reformları tavsiye eder.

GİRİŞ

Kendini insan haklarının uygulayıcısı olarak tanımlayan bir meslek olan sosyal hizmet, sağlık alanındaki uygulamalarında sağlık hakkını savunur ve onun bir boyutu olan hasta haklarını kendine rehber edinir. Mesleğin özgürleştirme, güçlendirme ve savunuculuk gibi boyutları hasta hakları uygulamalarıyla birlikte vücut bulur. Hasta haklarının gerçekleştirilmesi için mikro, mezzo ve makro düzey uygulamaları kendine araç edinen sosyal hizmet mesleği hastaların insan hakları ve sosyal adalet ilkelerine uygun olarak sağlık hizmetlerinden maksimum düzeyde yararlanmasını amaçlar.

SAĞLIK HAKKI

Bireysel ve toplumsal sağlık; ekonomik gelir, eğitim düzeyi, beslenme ve barınma olanakları, çalışma şartları ve çevresel koşullar gibi birçok belirleyiciden etkilenmektedir. Bu nedenle sağlık hakkının sağlanması sadece devlet tarafından bireylere birtakım sağlık hizmetlerinin sunulması değil aynı zamanda birey ve toplum sağlığını etkileyen faktörlerin de kontrol altına alınmasını gerekli kılmaktadır [1]. Günümüzde insan hakları bağlamında en temel pozitif statü haklarının başında sağlık ve eğitim hakkı gelmektedir. Birleşmiş Milletler (BM), herkesin sağlık çerçevesinde bir yaşam sürme ve temel eğitime erişme hakkı bulunduğunu belirtmektedir. Dünyanın birçok ülkesi sağlığı bireysel haklar bağlamında ele alarak temel bir hak olarak kabul etmektedir. Sağlık alanında haklara ilişkin bir bakış açısı “normatif yaklaşım” doğrultusunda gerçekleştirilmektedir [2]. İnsanların etnik aidiyetleri, din ve mezhepleri, renkleri, sosyoekonomik düzeyleri, yaş ya da cinsiyetlerinden bağımsız olarak sosyal adalet ve insan hakları ilkeleri doğrultusunda sağlık hizmetlerine erişmeleri konusunda hem ulusal hem de uluslararası düzeylerde bir mutabakat oluşmuştur. Ancak bunun yanında devletin sunduğu sağlık hizmetlerinin de bir sınırı bulunmaktadır. Bu sınır ülkelerin maddi gücüne ve yönetim biçimine göre değişebilmektedir [2]. 1948 yılında kabul edilmiş olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. maddesi; “Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir.” ifadesiyle sağlık hakkı ile yaşam hakkını birbiriyle bağdaştırmıştır. Bununla birlikte sosyal güvenlik hakkı ve sağlık hakkı birlikte ele alınmıştır [4]. Ulusal Düzenlemelerde Sağlık Hakkı Türk hukukunda sağlık hakkına dair açıklamalar, anayasal düzeyde hâlen yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nın 17. maddesi ve 56. maddesi ile sağlıklı olma hakkı ve sağlık hizmetlerinden yararlanma başlıkları altında bahsedilmektedir.

HASTA HAKLARI

Hasta hakları, sağlık hakkının ve temel bir insan hakkı olan yaşama hakkının uzantısı olarak tanımlanabilir. Hasta hakları, Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 4. maddesinin birinci fıkrasının e bendinde, “Sağlık hizmetlerinden faydalanma ihtiyacı bulunan fertlerin, sırf insan olmaları sebebiyle sahip oldukları ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, milletlerarası antlaşmalar, kanunlar ve diğer mevzuat ile teminat altına alınmış bulunan haklar” şeklinde tanımlanmıştır.

Hasta Haklarının Tarihsel Gelişimi

Modern anlamda hasta haklarıyla ilgili ilk düzenleme 1973'te Amerika Birleşik Devletleri'nde, American Hospital Association (Amerikan Hastaneler Birliği) tarafından yayımlanan bildirgedir. Daha sonra 1981 yılında The World Medical Association (Dünya Tabipler Birliği) tarafından yayımlanan Lizbon Bildirgesi ile gündeme gelen hasta hakları kavramı, 1994'te Dünya Sağlık Örgütü'nün Avrupa Hasta Haklarının Geliştirilmesi Bildirgesi'nde altı başlıkta değerlendirilmiştir. Hasta hakları, 1995'te Dünya Tabipler Birliği'nce yayımlanan ve Lizbon Bildirgesi'yle gündeme getirilen hakların geliştirildiği Bali Bildirgesi'nde on bir başlık hâlinde değerlendirilmiştir. Avrupa Birliği ise 2002'de Roma'da Hasta Haklarına İlişkin Avrupa Statüsü Ana Sözleşmesi'yle hasta hakları kavramını detaylı bir biçimde ele almıştır. Hasta Haklarının Türkiye'deki Gelişimi Hasta hakları kavramının Türkiye'deki gelişimi uluslararası boyuttaki gelişmelere paralel olarak 1960 yılında “Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi” aracılığıyla gündeme gelmiştir. Söz konusu düzenleme 1998 yılında Türk Tabipler Birliği tarafından güncellenerek “Hekimlik ve Meslek Etiği Kuralları” adı altında kabul edilmiştir. Bahsedilen gelişmelerin yanında hasta haklarının Türkiye'de ilk defa 1998'de yayımlanan Hasta Hakları Yönetmeliği aracılığı ile güvence altına alınması önemli bir kilometre taşıdır. Bir diğer önemli gelişme ise Türkiye'de Hasta Hakları Yönetmeliği'nin uygulamaya aktarılması için bir yol haritası niteliğinde olan Sağlık Tesislerinde Hasta Hakları Uygulamalarına İlişkin Yönerge'nin 2003'te yayımlanarak yürürlüğe girmesidir. Sağlık Tesislerinde Hasta Hakları Uygulamalarına İlişkin

Yönerge, 2005 yılında tekrar düzenlenerek yürürlüğe konulmuş ve günümüzde Sağlık Bakanlığına bağlı tüm sağlık kuruluşlarında uygulanmaktadır.

SOSYAL HİZMET VE HASTA HAKLARI

Sağlık alanındaki sosyal hizmet uygulamaları; en temel insan haklarından olan sağlık hakkı ve sağlık hakkının bir boyutu olan hasta haklarını gerçekleştirmeye yönelik çabalar ile birey, grup ve toplumun sağlık hizmetlerine erişimlerinin önündeki engelleri kaldırma çabasıyla ve dolayısıyla sosyal adaletin sağlanmasına yönelik eylemler ile karakterizedir. Yani tıbbi sosyal hizmet uygulaması sağlık hakkı ve hasta haklarının kuramsal ya da söylemsel bir düzeyden pratiğe aktarılması potansiyeline sahiptir. Bu doğrultuda sosyal hizmet, hasta ve ailelerinin temel ihtiyaç ve sorunlarının giderilmesini hedeflemekte ve söz konusu ihtiyaç ve sorunların çözülmesi için hak temelli yaklaşımı benimsemektedir. Bu noktadan hareketle sosyal hizmet mesleği için insan ihtiyaçlarını karşılamak amacından ziyade insan haklarını yerine getirmeyi amaçlayan bir meslektir denebilir [12]. Sosyal hizmet mesleğinin odaklandığı hemen her konu esasen hak kavramıyla ilgilidir. Hak kavramı ise güvence altına alınan çıkarları tanımlamaktadır. Hak kavramı, bireylerin ya da tarafların çıkarlarının başka birey ya da taraflara karşı korunması gerekliliğini belirtmektedir [12]. İhtiyaçlar ise söz konusu çıkarları belirler. Her ne kadar asıl amaç insan haklarını yerine getirmek olsa da hasta hakları için hastaların karşılanması gereken temel ihtiyaçlarıdır da denebilir. Sağlıklı bir biçimde yaşama hakkı tüm insanların yalnızca insan olmalarından kaynaklanan, vazgeçilemez, ertelenemez ve devredilemez insan haklarının başında gelir. Bu nedenle hasta hakları insan haklarının doğal bir bileşenidir [12]. Sosyal hizmet mesleği açısından değerlendirildiğinde hasta hakları kavramı, sosyal hizmet mesleğinin diğer alanlarında müracaatçıların sahip olduğu hakların sağlık alanına uyarlanmasıdır. Sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçı haklarına yönelik tutumları sosyal hizmet mesleğinin gerek değerleri gerekse etik ilke ve kodları arasında yer almaktadır [14]. İnsan onurunun korunması ve sosyal adalet sosyal hizmet mesleğinin en temel değerleri arasındadır. Bu iki değer aynı zamanda insan hakları kavramının da temel değerleri arasında yer almaktadır. Hasta bireylerin sadece insan olmalarından kaynaklanan haklarından da bahsetmek mümkündür. Bu nedenle hasta hakları sosyal hizmet mesleğiyle birebir ilişkili bir konudur. Sosyal hizmet uzmanları hasta hakları birimlerinde görev alarak hasta haklarının uygulanmasında, hasta haklarıyla ilgili politika oluşturma ve karar verme süreçlerinde rol sahibidir. Bu süreçte sosyal hizmet uzmanları hasta ve ailesi adına savunuculuk becerilerine başvurur [19]. Sağlık alanında savunuculuk rolünün temelini insan hakları ve onun bir boyutu olan hasta hakları oluşturur. Sosyal hizmet uzmanları hasta ve aileleri için bilgilisel, duygusal ve elle tutulur sosyal destek sunmak, tedavi süreciyle ilişkili olarak kendi kaderlerini tayin haklarını kullanmaları için destek olmak, onları hakları konusunda bilgilendirmek ve sağlık kuruluşu ile hasta ve aileleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlık durumlarında arabuluculuk rollerini savunuculuk rolünün bir gereği olarak yerine getirirler. Hastalara yönelik savunuculuk, hasta ve ailesini hastalık ve tedavi süreci hakkında bilgilendirmeyi, hastanın hak ettiği hizmetlere erişimini kolaylaştırmayı ve hastayı güçlendirmeyi içermektedir [14]. Sağlık alanında savunuculuk rolünün amacı hastaları özgürleştirmektir. Bireylerin özgürleşmesi için sahip oldukları haklar konularında onları bilgilendirmek, aldıkları kararları saygıyla karşılamak, hastanın çıkarlarını koruma amacıyla çalışmak bu süreçte önemlidir. Savunuculuk rolünün bir diğer amacı; sağlık hizmetleri sunumunu haksızlıkların ve insan hakları ihlallerinin olmadığı daha insani bir boyuta ulaştırmaktır [20]. Savunuculuk rolü hastaların hak etmiş olduğu sağlık hizmetlerine en kolay biçimde erişmeleri için çalışmayı gerektirir. Bu noktada temel amacın hastaların insani bir biçimde var olan hizmetlerden yararlanmalarının önündeki engellerin kaldırılarak onları güçlendirmek ve kendi ayakları üzerinde durur hâle getirmek olduğu söylenebilir [12]. Hasta savunuculuğu kapsamında sosyal hizmet uzmanları yalnızca hasta ve aileleriyle değil aynı zamanda sağlık personeliyle de çalışırlar. Buradaki amaç sağlık personelinin hasta hakları kavramını özümsemesi ve hizmetlerini bu doğrultuda sunmasıdır. Bununla birlikte hasta savunuculuğu sağlık kuruluşunun aleyhine olmayıp hasta memnuniyetini artırmada kurum lehine sonuçlar doğuracak bir eylemdir. Tuncay ve Erbay (2006) sosyal hizmet uzmanlarının insan haklarının ihlal edildiği durumlar karşısında eleştirel ve muhalif bir tavır takınmaları gerektiğini belirtmektedir [21]. Bununla birlikte sosyal hizmet uzmanlarının bir devlet kuruluşu ya da sağlık personeli aleyhine hak savunuculuğu yapmasının uygulamada oldukça zor olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Söz konusu güçlüğün aşılmasında önemli bir etken sosyal hizmet mesleğinin ilgili kurumlar ya da sağlık personeli tarafından bilinmesidir [12]. Bununla birlikte hastane yönetimi ve hasta arasında arabuluculuk yapmak bir diğer önemli roldür. Arabuluculuk rolü savunuculuk rolünün önemli bir parçasıdır. Hastaların sağlık hizmetlerinden yararlanmaları sürecinde sahip oldukları hakların farkında olmaları oldukça önemlidir. Söz konusu farkındalık durumunda hastalar kendilerini süreç üzerinde daha güçlü ve denetim sahibi olarak hissedebileceklerdir. Aslında burada önemli olan husus hasta ve ailelerine sunulan hizmetlerin nitelikli olması, beklentileri karşılaması ve insani ölçütlerden taviz vermemesidir. Sağlık hizmetlerinin bu şekilde sunulması sosyal hizmet mesleğinin de tercih ettiği bir durumdur. Sağlık hizmetlerinin sunumunda sosyal hizmet mesleği açısından en önemli nokta, sunulan bu hizmetlerin hak temelli, erişilebilir, eşit ve insancıl olmasıdır.

GİRİŞ

Sosyal hizmet bir insan hakları mesleği olduğu iddiasında bulunuyorsa, insan haklarını uygulama yoluyla karşılamayı hedefliyorsa; mesleğin bizzat kendi uygulamaları insan hakları ilkelerini gözlemleyecek ve başkalarının insan haklarını ihlal etmeyecek şekilde faaliyet göstermelidir. Bu üniteye başlamadan önce kısaca sosyal hizmet uygulamasının kabul boyutuna da değinmek gerekir. Müracaatçıyı tüm yönleri ile koşulsuz kabul eden, yargılamayan bir sosyal hizmet uzmanı müracaatçısının kişiliğine saygı duyar. İlaveten müracaatçısının, bulunduğu durum hakkında en üst düzey kendi kaderini tayin hakkını (self-determinasyon) benimser. Müracaatçı sosyal hizmet uzmanından kabul görmez ise ne saygıdan, ne empatiden, ne müracaatçının biricikliğinden ne de kendi kaderini tayin hakkından bahsedilebilir. Sosyal hizmet uzmanları her koşulda ve ortamda müracaatçıları koşulsuz kabul ederken sadece bu özellikleri ile bile sosyal hizmet uygulamasının insan hakları noktasında yapılandırılmasına hizmet ederler. Bununla birlikte insan hakları konusu özelinde sosyal hizmetin daha önceki ünitelerde bahsedilen temel değerleri ve sosyal hizmet uzmanlarının rolleri; hak temelli bakış açısını odağına almak ve hassas grupların insani haklarını gözetmek suretiyle bireyler, aileler, gruplar, örgütler ve toplumla çalışma uygulamalarına yansıtılır.

MİKRO DÜZEY SOSYAL HİZMET UYGULAMASININ İNSAN HAKLARI ÇIKTILARI

Sosyal hizmetin insan hakları mesleği şeklinde lanse edilmesi, toplumda özel ihtiyaç sahibi olan müracaatçıların ve ailelerinin yaşadığı zorlukların kendi başlarına üstesinden gelebilmelerine yardım etmesinden kaynaklanır. Sosyal hizmet müracaatçıların ve ailelerin ihtiyaçlarını toplumsal kaynakları harekete geçirerek karşılar. Aynı zamanda müracaatçılarına ve ailelerine insan onuruna yakışan yaşam koşullarına ulaşma yollarını gösterir. Sosyal hizmet müracaatçısını edilgen bir birey yani nesne kategorisinden uzaklaştırarak etken bir birey yani özne konumuna yerleştirir. Bu mantık ile de uygulamasını sürdürür. Sosyal hizmet, müracaatçısının sırf insan olmasından ötürü sahip olduğu hakları elde etmesini ve kullanmasını sağlar. Dahası, etkin olan müracaatçı ile birlikte ailesinin de kalkınabileceğini göz önünde bulundurur. Sosyal hizmetin uygulamada benimsediği bu ilke aslında onu, diğer disiplinlerden ayıran yegâne farktır. Sosyal hizmet kendine özgü bilgi, beceri ve değer temeli ile müracaatçıların sorunlarını çözerek insani gelişim kapasitelerini artırmayı hedeflemektedir. Sosyal hizmetin bilgi temeli insanı bir bütün içinde değerlendirmesini sağlayacak eklettik bir bilgi temelidir. Sosyal hizmetin değer temeli ise onu diğer meslekler arasında farklı bir yere koyan ve sosyal hizmet uygulaması yapan profesyonelle bir takım sorumluluklar yükleyen ve sosyal hizmet disiplinini meslek hâline getiren önemli bileşenlerden biridir. Bir mesleğin değer temeli çalıştığı kişi, grup ya da toplumu nasıl ele aldığı ile ilgilidir. Sosyal hizmetin değer temelini odağını insan hakları, eşitlik ve sosyal adaletin sağlanması oluşturmaktadır. Sosyal hizmetin mikro düzey uygulaması, müracaatçının ve ailenin hak kayıplarına yol açmayacak şekilde ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlamaktadır. Dolayısıyla, sosyal hizmetin mikro düzey uygulamalarının doğasını anlayabilmek sosyal hizmetin insan hakları ve eşitlik değerleri gibi kavramların doğru anlaşılmasından geçmektedir. Makro düzey uygulamanın doğasını anlayabilmek ise insan hakları ve sosyal adalet değerlerinin özümsemesinden geçer. Her iki düzey arasında bulunan ve bir köprü görevi gören uygulama ise mezzo düzey uygulamadır.

MEZZO DÜZEY SOSYAL HİZMET UYGULAMASININ İNSAN HAKLARI ÇIKTILARI

Sosyal hizmet insan hakları mesleğidir çünkü toplumsal dengeyi sağlamaya, sosyal adaleti gerçekleştirmeye ve eşitlikçi bir sosyal yapı oluşturmaya gayret eder. İnsanın onurunu yüceltmek ve onların kişisel gelişim kapasitelerini artırarak toplumda hassas gruplara fırsat eşitliği sağlayacak gelişim olanakları sunmak sosyal hizmet disiplininin hedefidir. Toplumda hangi insan grubunun risk altında olduğu günün koşullarına ve hayatla girilen etkileşime göre değişebilmektedir ancak kadınlar, çocuklar, engelliler ve yaşlılar her zaman sosyal hizmetin mezzo düzey uygulamasının odağındadır. Bir uzmanlığın faaliyet alanı o uzmanlığın misyonuna uygun düşen eylemler ve ilişkilerin kapsamı olarak düşünülebilir. Sosyal hizmetin faaliyet alanını tanımlamanın bir yolu uygulamasını, müracaatçı grubunun büyüklüğüne göre sınıflandırmasıdır. Mikro ve makro düzey uygulamalara arasında kalan ve mikrodan makroya geçişi sağlayan düzey, mezzo düzey uygulamadır. Mezzo düzey uygulama kişilerarası ilişkileri ilgilendirirken içeriği kendi kendine yardım ya da terapi grubu üyeleri arasındaki ilişkileri, okul, iş, akranlar arasındaki ilişkileri, yaşamın bir getirisi olarak yeni elde edilen yaşlılık gibi sosyal konuma bağlı ilişkileri kapsar. Bir grup içinde kendine yardım sağlamak ya da aynı gruba

üye olan diğerlerinden destek elde etmek için ilk önce kendi durumumuzu, sonra grubun üyelerini, en sona da güven duymayı kabul etmemiz gerekir. Nasıl sosyal hizmet uzmanının müracaatçısını insan hakları açısından kabul etmesinin önemli olduğunu vurguluyorsak mezzo düzey uygulamada da müracaatçının diğerlerini ve ihtiyaç duyduğu ortamı kabul etmesinin de önemli olduğunu vurguluyoruz. Dolayısıyla koşulsuz kabul sağlandığı zaman müracaatçının diğerlerine, diğerlerinin müracaatçıya ve sosyal hizmet uzmanının bütün gruba kolaylıkla saygı duymasını da sağlayacağız. Sosyal hizmet uygulamasının merkezinde birçok insani sorunun baskı, ayrımcılık, iletişim eksikliği veya hemen kendini göstermeyen sosyal faktörlerden kaynaklandığı düşüncesi yer alır. Bu faktörlerin özellikle hassas insan gruplarının fırsatlarını kısıtladığı ya da onlara zorluk çıkardığını anlamak yatar. Aynı zamanda sosyal hizmet uygulaması arzulan değişimi gerçekleştirmeye yardımcı olmak ile ilgilidir. Buna karşın, değişimi gerçekleştirmek adına olan her çaba, ne kadar iyi niyetle yapılırsa yapılsın, her daim risk faktörlerini muhafaza eder. Özellikle grup çalışmalarında planlanan değişim insan eliyle yürütülen bir süreçtir ve grup içindeki üyelerin yapacağı hak ihlalleri önceden sezilmelidir. Ayrıca, grubun lideri olarak sosyal hizmet uzmanının da önceden yapabileceği hataları insan hakları odağında gözden geçirmesi gerekir. Nitekim tatmin edici bir grup çalışması tecrübesi yaşamış müracaatçılar, sosyal olgunluk kazanırlar. Modern demokratik hayatın getirdiği dayanışma haklarına yönelik uygulamalara daha kolay katılırlar. Ekip olmayı ve birlikte hareket etmeyi öğrenirler. İnsanlarla etkileşime girme gibi durumlarda kendilerini daha hazır hissederler. Karşısındaki insanların haklarına saygı duyarlar.

MAKRO DÜZEY SOSYAL HİZMET UYGULAMASININ İNSAN HAKLARI ÇIKTILARI

Sosyal hizmet kendi bilgisini, hâlihazırda uygulamaya verdiği önemle ve en güçlü yol olarak uygulamadan elde ettiği bilgi ile üretir. Bundan başka sosyal hizmet kendi bilgisini, sosyal hizmet araştırmalarından elde ettiği bilgi ile de üretir. Sosyal hizmet araştırmalarını diğer sosyal bilim araştırmalarından ayıran en önemli özellik sosyal sorunların çözümüne odaklanması, yeri geldiğinde makro bakış açısı sunarak hak ihlallerini, eşitsizlikleri ve sosyal adaletsizlikleri göz önüne sermesidir. Sosyal hizmet uygulama ve araştırma yoluyla ezilenlerin, ihtiyaç sahiplerinin ve hassas grupların her zaman yanında durmaya çalışmaktadır. Dünyadaki hak ihlallerine, eşitsizliklere ve sosyal adaletsizliklere başkaldırmış durumdadır. Öte yandan sosyal hizmet hak ihlalleri ve sosyal adaletsizlik gibi konuların üzerine körü körüne gitmemelidir. Her şeyden evvel insanların; neden acı çektiğini, neden haklarının ihlal edildiğini, neden adaletsizliğin kendi dünyalarında bu denli yaygın olduğunu anlamak zorundadır. Sosyal hizmetin müracaatçı profilinde artık sadece sanayileşme ile beraber kentlerin çeperlerine yığılmış yoksullar bulunmaz. Sosyal hizmet hak ihlallerinin ve sosyal adaletsizliğin yeni formlarını da gündeme almak zorundadır. Başka bir ifadeyle, hak ihlalleri ve adaletsizlik üreten tüm baskı yapılarını makro düzeyde değerlendirebilme kabiliyeti geliştirmelidir. Nitekim hak ihlalleri ve sosyal adaletsizlik ile mücadele uzun, zor ve engebeli bir yoldur. Sosyal hizmet uzmanı zaman içinde gelişen sosyal sorunların kısa vadeli çabalar ile büyük ölçüde çözülemeyeceğini bilir. Buna karşın, sosyal hizmet uzmanları ve sosyal sorunların varlığından endişe duyan diğer profesyoneller sosyal değişim için çaba sarf etmez ve sosyal sorunlarla mücadelede yeni stratejiler geliştirmez ise hak ihlalleri ve sosyal adaletsizlikler devam edecektir. Sosyal hizmet uzmanlarının hak ihlalleri ve sosyal adalet sağlama girişimleri için sosyal sorunlara yönelik çalışması, hayatımızı şekillendiren toplumsal güçlerin neler olduğunu anlamamızı sağlar. Bu güçleri, bakış açılarını anladığımız zaman ise özellikle hak ihlallerinin önüne geçebiliriz. İnsan haklarının ihlallerini engellediğimiz ya da insanların haklarına erişimini kolaylaştırdığımız anda ise sosyal adalete sosyal hizmet uzmanları olarak vurgu yapmış oluruz. Bazen günlük hayatımızdaki yargılarımız çoğunlukla sağduyuya dayanabilir. Sosyal sorunlar ile içinde bulunduğumuz toplum, engelliler, yoksullar, hastalar, yaşlılar, çocuklar gibi hassas gruplar, bu gruplara hizmet sunan kurumlar ve örgütler hakkında iç görü kazanmak ve sağduyumuzu geliştirmek için de çalışırız. Sosyal hizmet uzmanı olarak profesyonel özelliklerimiz, birey olarak kişisel yaşantımız ve vatandaş olarak toplumsal alanımız ile hassas gruplar ve sosyal sorunlar arasında bir bağ kurarız.

SOSYAL HİZMET UYGULAMASI, İNSAN HAKLARI VE SOSYAL ADALET ETKİLEŞİMİ

İnsanlığın akıl almaz ölçütlerde devamlı gelişmesi, sosyal yapıların durmaksızın değişmesi ve insan ihtiyaçlarının artması, insanların hak taleplerinin çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir. İnsanlık için hakların elde edinimi bu minvalde geri dönülemez bir süreç olarak artan bir ivme göstermiştir. İnsan haklarının gelişimini, tüm insanlık tarihi boyunca gerçekleştirilen mücadelenin bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Köleliğe, dogmatik düşüncelere ve dinsel sapmalara karşı yürütülen hak talebi mücadelesi, birinci kuşak kişisel ve siyasi hakları doğurmuştur. Kişisel ve siyasi haklar da ekonomik, sosyal, kültürel ve dayanışma haklarını gündeme getirmiştir. Bütün bu kuşaklar arası hakların varlığı birbirinden soyutlanamayacağı gibi modern anlamda hepsinin bir arada bulunmadığı yerde de insanın haklarından söz etmek olanaksız olur. Toplum içinde genel anlamda insan haklarının varlığı, tek tek toplumu oluşturan bütün insanların haklarına erişebilmesi ile mümkündür. Kâğıt üzerinde insan haklarına saygı gösterildiğinin, insan haklarının önemsendiğinin, mağdur insanların haklarından yoksun bir yaşam sürmeye çalışmalarının aslında insan hakları açısından hiçbir anlamı yoktur. Sosyal hizmet

uygulamasını da insan hakları konusunda bu ince çizgiyi ele alır. Toplumu uyarır. Sosyal hizmet uygulamasını, politik alanda farkındalık sağlar. Sosyal hizmet uygulamaları, sosyal devletin önemli araçlarından biridir. Sosyal devlet sosyal hizmet uygulamaları ile toplumdaki güçsüzleri, güçlüler karşısında korur. Sosyal devlet sosyal hizmet uygulamaları ile eşitliği, bireyin onuruna saygı duymayı, sosyal adaleti ve toplumsal dengeyi sağlar. Sosyal hizmet uygulamaları haklarına yeterli düzeyde erişemeyenlerin ve kullanamayanların insani ölçütlerde, onurlu bir yaşam sürmesini görev edinir. Bir toplumda sosyal hizmet uygulamasını, insan hakları ve sosyal adalet arasında etkileşim olmaz ise insanın özgürlüğünden söz edilemez. Bütün insanlar, özgür doğarlar. İnsan onuru ve insan hakları bakımından da eşittir. Birinin diğerine üstünlüğünden söz edilemez. Ekonomik destekler eşit düzenlediği zaman ve toplumsal kurumlar ile hizmetler de insanlara adil dağıtıldığı zaman sosyal hizmet uygulamaları daha etkili olur. İnsan hakları ve sosyal adaletin sağlanabilmesi için sosyal hizmet hem devlet içinde önemli bir unsurdur hem de kimi zaman hassas grupların savunucusu olarak devletin karşısında duran uygulamalardır. Sosyal hizmet uzmanları bir taraftan, devlet içinde sosyal refahın üretimi ve dağıtımını mekanizmalarında profesyonel olarak görev alırken; diğer taraftan insan haklarının ve sosyal adaletin sağlanmasına engel teşkil eden uygulamaların, zayıf ve yetersiz olan sosyal politikaların düzeltilmesi için muhalif bir tutum sergileyebilirler. Sosyal hizmet uygulamasının temel hedefi insanı özgürleştirmek olduğu için sosyal hizmet uzmanları, insan onuruna yakışır bir yaşam adına müracaatçıların güçsüz yanlarına müdahalelerde bulunur. Sosyal hizmet uzmanları aynı zamanda toplumun tüm üyelerinin benzer temel haklar, koruma, fırsatlar, gereklilikler ve sosyal çıkarlara sahip olduğu ideal bir durumu özlediği için sosyal adalet çizgisinden de ayrılmamaya çalışırlar. Sosyal hizmet uzmanları, uygulama alanlarında hangi müracaatçı grubu ile karşılaşsın karşılaşsın sunulacak bütün hizmetlerin ve yapılacak müdahalelerin insan hakları ile ilişkili olduğunu bilirler. Çünkü sosyal hizmet uzmanları insan haklarına ve insan onuruna saygı duyar. Uygulamalarına da bu inancı yansıtırlar.

SOSYAL HİZMET UYGULAMASININ İNSAN HAKLARI BOYUTUNA YÖNELİK GENEL DEĞERLENDİRME

Öncelikle sosyal hizmet uygulamasında kullanılan mesleki terminolojiye sosyal hizmet uzmanları tarafından insan haklarına gösterilen özen yansıtılır. Hak temelli yaklaşım, kendi kaderini tayin, bireyin vakarı ve onuru, farklılıklara saygı, hassas/incinebilir/kırılgan gruplar, risk altındaki nüfus grupları, toplum örgütlenmesi gibi kavramların hepsi az ya da çok insan hakları ile ilgilidir. Hak ve özgürlüklerin genel düzeyde gerçekleştirilmesi ve tanınması, yoksulun, yaşlının, engellinin, işsiz bireyin bu haklardan yararlanması, ancak sosyal hizmet planlama ve uygulamalarıyla olanaklıdır. Herhangi bir profesyonel müdahaleyi sosyal hizmet uygulaması olarak değerlendirebilmek için ise bireyin değer, farklılık ve onuruna saygı duyması, kendi kaderini tayin hakkını geliştirmesi ve var olan sosyal koşulları müracaatçı lehine geliştirmeye yönelmesi gerekmektedir. İnsan hakları bakış açısına göre hakla ilgili bir sorunda; hükümetler ya da vatandaşlar sorunun çözümü için kendilerini sorumlu görmelidir. Sağlık hizmetlerinin noksanlığı, yetersiz eğitim, ayrımcılık ve şiddet, yerine getirilmemiş temel ihtiyaçlar sadece göz ardı edilmiş haklar değildirler. Bu noktada sosyal hizmet diğer pek çok disiplinden ayrı bir duruş sergilemektedir. Sosyal hizmet uygulamalarının amacı sadece sorunları çözmek değil, aynı zamanda sorunları ortaya çıkaran faktörleri de bulmaktır. Sorunların ve nedenlerinin ortaya konulması ile sosyal hizmet uygulamaları, sosyal konulara bütüncül yaklaşarak hem insanların iyilik hâlinin devamını hem de insan haklarını sağlamaktadır. Bu nedenle sosyal hizmet uzmanları gerçekleştirdikleri çalışmaların doğrudan insan haklarıyla ilgili olduğunun farkındadır. Temel özgürlüklerle ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ayrılmaz bir bütün olduğunu ve sosyal hizmet uygulamasının insan haklarına aykırı olamayacağını kabul etmektedirler. İnsana insan olduğu için değer vermeyi kendisine temel misyon edinen sosyal hizmet mesleği ile evrensel düzeyde oluşturulmaya çalışılan insan hakları kavramsallaştırmasının doğrudan bağlantılı olmaması düşünülemez. Bazı etik kurallar ülkeden ülkeye değişse de insan hakları gibi çatı kavramlar her ülkede anlam bulmaktadır. Farklı ülkelerdeki sosyal hizmet uzmanları uygulamalarında, modern tabiriyle, evrensel düzeydeki insan haklarını göz ardı etmeden hareket etmez. Birbirinden farklı ülkelerde kendi mesleğini icra etse bile sosyal hizmet uzmanları, insan haklarına aykırı söylem ve eylemlere karşı olmak durumundadır. Bütün düzeylerdeki uygulamalarıyla yaşamın her alanında hem yoksun insanların ihtiyaçlarını “hak” olarak yeniden tanımlayan hem de onlara yaşadıkları ortama ilişkin farkındalık kazandıran sosyal hizmet uygulamasını insan haklarını bir söylem olmaktan çıkaran önemli bir potansiyele sahiptir. Sosyal hizmet uzmanları insan haklarına yönelik uygulamalarında;

- Toplumdan dışlanmış, tecrit edilmiş, kaynaklardan mahrum bırakılmış, korunmasız ve risk grubunda bulunan bireylerin katılımını kolaylaştırırlar.
- Toplumda kökeni çok uzaklara dayanan ve epeyce bir zamandır süre gelen adaletsizliklere, eşitsizliklere ve engellere dikkat çekerek meydan okurlar.
- Toplumlar, örgütler, gruplar, aileler ve bireylerle uzun ve kısa vadeli ilişki kurarlar. Onları refah düzeyleri ve sorun çözme kapasitelerini artırmaları için harekete geçirirler.
- İnsanları yerel, ulusal, bölgesel veya uluslararası sorunlarla ilgili olarak savunuculuk yapmaları için

desteklerler.

- İnsanların dışlanmış ve örselenebilir durumlarının sürmesine neden olan politikaların ve yapısal koşulların, ortaklaşa toplumsal uyumu ve çeşitli etnik gruplar arasındaki istikrarı bozan yapısal şartların değişmesi yönünde savunuculuk yapmak üzere harekete geçerler.
- Sosyal politika ve ekonomik gelişimi etkilemek ve eşitsizlikleri ırdeleyerek ortadan kaldırmak suretiyle değişimi etkilemek için sosyal ve politik eylem yaparlar.
- İstikrarlı, uyumlu, toplumsal kabul ve hoşgörü düzeyi yüksek, karşılıklı saygıya önem veren ve insan haklarını ihlal etmeyen toplumlari desteklerler.
- Temel insan haklarıyla ters düşmeden farklı toplum ve etnik grupların dinlerine, ideolojilerine, kültürlerine, geleneklerine, inançlarına karşı insanların duyduğu saygıyı artırırılar.